

A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei¹

A magyar főnemesség 1848 utáni története nem tartozik a részletesen feltárt és feldolgozott témák közé. A második világháborúval záruló időszakban elsősorban az egyes nemzetségek genealógiájának összeállítása, valamint tagjaik közéleti aktivitásának bemutatása állt a történészek érdeklődésének középpontjában, s ha történt is kísérlet a főnemesség társadalomtörténeti szempontú bemutatására, a téma komplex elemzésére senki sem vállalkozott. Ehhez akkoriban még hiányzott a megfelelő időtávlat. A világháború után a főnemesség megítélése egyértelműen negatív színezetet kapott, történetének kutatása pedig évtizedekre teljesen háttérbe szorult. A napvilágot látott munkák sokáig politikai és ideológiai szempontok által befolyásolva, a marxista történetírás sematikus társadalomképének és osztályharcos szemléletének megfelelő keretek között jelölték ki a főnemesség helyét a magyar történelemben. Ez a fajta megközelítés az 1980-as évekre már egyértelműen meghaladottá vált, a magyar főnemesség azonban ezt követően sem nagyon keltette fel a korszak kutatóinak érdeklődését. Mindebből következően a téma historiográfiai előzményei szerénynek mondhatók.

Historiográfiai áttekintés

Szekfü Gyula az 1920-ban megjelent *Három nemzedékének Társadalmi osztályok és mulasztások* című fejezetében úgy vélekedett, hogy a „48-as törvényhozás papirosz-szabványai nem voltak elég erősek a régi társadalmi tagozat lerombolására és újnak a kialakítására: a jogegyenlőség főúri, köznemesi, jobbágyi osztályok közt társadalmi téren inkább csak névleg valósult meg”. Noha egyesek már – anyagi okokból, vagy

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

szellemi szükségletből – polgári pályákon tevékenykedtek, a főnemesség jellegadó részét továbbra is a nagybirtokosokban látta. Felfogásában „Az igazi főúr fogalmát a nagybirtok és a vezető politikai szerep határozza meg”, ahol az utóbbi egyenes következménye az előbbinek. A politikai életben azonban, úgy vélte, nem az osztályérdek vezette a főnemességet, hiszen tagjai lényegében bármilyen irányzat mögé képesek voltak beállni, ha ott lehetőség kínálkozott számukra a vezérkedésre. Szekfű különösen elítélően szolt a parasztság tömegeit ellehetetlenítő, megyényi területekre, sőt az egész nemzetre ránehezedő latifundiumok tulajdonosairól. Őket „nem csekély felelősség” terheli a történelmi Magyarországot ért katasztrófáért.² Az 1928-ban kiadott Magyar történet korszakunkra vonatkozó kötetében, ugyancsak Szekfű tollából, hasonló kép bontakozik ki: „Bár a rendi előjogokat már az 1848-i törvényhozás eltörölte, természetesnek kell találnunk, hogy műveltség, vagyon és ennél fogva politikai befolyás is az eddigi előjogosoknak régi politikai multtal bíró rétegében voltak, az arisztokráciát tevő főnemések és a »bene possessionati« középnemések kezében”.³ 1936-ban a Magyar Szemle hasábjain a magyar politikai érzék társadalmi alapjairól értekezve tovább árnyalta a dualizmus kori főnemességről korábban kialakított képet. Meglátása szerint az egykor egységes főnemesi osztály, társadalmi zárt-sága mellett, politikai szempontból a 19. század végére atomjaira hullott szét. Tagjai a politikába egyéni ízlés és hajlam szerint folytak be. A múltból örökölt társadalmi tekintélyük azonban fennmaradt, ezért „bárhová mentek, mindenütt vezéri szerepet kaptak és így egyébként kilátástalan és rossz ügyeket is képesek voltak fellendíteni”.⁴

Lakatos Ernő, aki Szekfű Gyulánál doktorált 1942-ben,⁵ ugyanezen évben A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány címmel nyomtatásban is megjelentette az értekezését. Ebben professzorához hasonló húrokat pengetett: „jogilag 1848 óta egyenlőség uralkodott politikai tekintetben is, mégis [a főnemességnek] szinte kizárólagos befolyása volt a törvényhozásra, de még a végrehajtásra is”. Ezt a tézist konkrét számadatokkal, számos példával igyekezett igazolni. Mindemellett sok szempontból árnyalta a dualizmus kori főnemességről addig ismert képet. Annak belső tagozódását illetően a politikai állásfoglalás különbözősége mellett származási és házasodási szempontokat is figyelembe vett (utóbbit a korra jellemző fajbiológiai frazeológiába csomagolva). Lakatos szerint a főnemesség továbbra is stabilan őrizte nagybirtokosi pozícióit, emellett érdekeltségekhez jutott a gazdaság tőkés szféráiban is. S bár az egyéb társadalmi csoportokkal való érintkezés-

² Szekfű 1920: 308–311.

³ Szekfű 1928: 304.

⁴ Szekfű 1936: 303–304.

⁵ Egey 2001: 97.

től általában erősen elzárkózott, ezt az elkülönülést felülírhatták az üzleti érdekek. A 20. század elején már házassági kapcsolatok is erősítették a nagybirtok és a (zsidó) nagytőke szövetségét. A tanulmányának végkicsengése az, hogy a főnemesség „nem lehet a magyarság tökéletes faji ideálja (...) sem vérségi alapjai, sem műveltsége, sem politikai tehetsége nem predesztinálta vezetésre”.⁶

Szekfűn és Lakatoson kívül Erdei Ferenc nevét kell még itt megemlítenem. Ő 1943-ban írta meg *A magyar társadalom a két háború között* címet viselő munkáját, amely ugyan a saját koráról szól, de az általa felvázolt „többszörösen összetett” társadalomszerkezetet 19. századi előzményekkel magyarázta. Erdei a társadalmi piramist függőlegesen kettéosztva éles határvonalat húzott a nemesi gyökerekből táplálkozó „történelmi nemzeti” és a jelentős részben zsidó háttérű „modern polgári” társadalom között. Ebben a struktúrában a főnemesség helyét a horizontális tagoló vonalak teremtette hierarchia csúcsán a „történelmi arisztokrácia”, illetve a másik oldalon ennek megfelelő „polgári arisztokrácia” soraiban jelölte ki. Előbbit illetően a mondanivalójának lényege az volt, hogy „A történelmi tőkének, a földnek a birtokában s a társadalomvezetés történeti szerepeiben, tehát az állam és az egyház vezető pozícióiban együttvéve, szám szerint már kisebbség ebben a korszakban a születési arisztokrácia, ideértve a főnemesi címek viselőit és a cím nélkül is főrangú, de genere családok tagjait. Befolyásuk és presztízszük azonban ekkor is majdnem töretlenül érvényesül a társadalomvezetésben és a politikai életben, a nagybirtok tulajdonosai között pedig szám szerint is többségben vannak”. A piramis ellenkező oldalán egy „urizáló hajlamú polgárság” áll, amely a kapitalista fejlődés során felhalmozott vagyona mellé az előbbiekkal való házassági kapcsolatokkal, földbirtok vásárlásával, valamint nemesi és bárói címekkel biztosította magának a viszonylagos társadalmi tekintélyt. Ez azonban csak külsőség volt, amely nem vezetett el a két csoport egybeolvadásához vagy egyenlővé válásához. A polgári oldalnak „Nincs tradicionálisan kiépített vezető szerepe az egész társadalom felett: csak uralkodótársi szerepe van, amelyben tőkés befolyásánál fogva ő az erősebb, azonban mégsem a döntőbb. Mindig csak tényleges erőtenyezőkkel befolyásolja a társadalomvezetést, nem pedig állandósult politikai vezető szereppel”.⁷ (A mű végül csak 1976-ban vált szélesebb körben ismertté.)

A két világháborúval keretezett korszak idézett szerzőiben közös tehát, hogy valamennyien vezető szerepet tulajdonítottak a dualizmus kori magyar főnemességnek, illetve annak történelmi alapokon álló részének. Munkáikban azonban nem igazán törekedtek a kérdés árnyalt bemutatására. Mindez beleillik abba a korabeli közéleti

⁶ Lakatos 1942: 18–42.

⁷ Erdei 1976a: 23–30., 44–46.; Erdei 1976b: 49–50.

diskurzusba, amely hasonló, a magyar nemzetre nézve hangsúlyozottan káros pozícióban láttatta a Horthy-korszak főnemességét.⁸ Vagyis a bemutatott művek, ha úgy tetszik, a dualizmus kori előzményeket szállították ehhez. Szekfü és Lakatos sokszor nem is rejtette véka alá az erősen elítélő véleményét. Itt többnyire nem tudományos igényrel, vagy nem a mai tudományosság igényeinek megfelelő módon megírt munkákról van szó. Szekfü Három nemzedéke eleve érzelmi felindulásból születve kereste a Trianonhoz vezető okokat. Célja „a potenciális olvasók politikai orientálása volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva”.⁹ Erdei munkája szintén nélkülözi a szakmai publikációktól manapság elvárt argumentációt, s éppen ezért az általa felvázolt társadalomszerkezet legalábbis erősen vitathatónak látszik.¹⁰ Lakatos ugyan számos érdekes szempontot felvetett a dualizmus kori főnemességgel kapcsolatban, retorikai bravúrokkal operáló érvelési technikája és következtetései azonban többnyire tudománytalannak hatnak. Munkája értékét leginkább az adja meg, hogy van. Sok kérdésben, jobb híján, mindmáig ez az egyetlen hivatkozási alap.

A vesztes második világháborút 1948–1949-ben követő kommunista hatalomátvétellel párhuzamosan megtörtént a hazai történetírás szovjetizálása is. Ennek egyik elemeként kötelező érvényű ideológiai alapvetéssé vált a társadalom kibékíthetetlenül ellentétes érdekű és egymással szakadatlan harcban álló osztályokra való tagolása. A kor történészei e sémában igyekeztek elhelyezni minden vélt vagy valós társadalmi csoportot. A Magyar Történelmi Társulat élére 1949-ben kinevezett Andics Erzsébet elnöki székfoglaló beszédében a korábban elhanyagolt „antifeudális és népi mozgalmak” történetének feltárását emelte ki prioritásként, míg a főnemesség ebben a kontextusban az „elnyomó és kizsákmányoló osztályok” képviselőjeként jelent meg. Hosszú bűnlajstromukon szerepel, hogy „ők voltak a Bécsből kiinduló gyarmatosító politikának évszázadokon keresztül a hűséges támaszai az országon belül. ... az ország sorsát intéző, hatalmas birtokokkal és méltóságokkal rendelkező neves arisztokrata családjaink túlnyomó része nyílt hazáárulással, a magyar nemzet érdekeinek árubaocsátásával alapozták meg anyagi és politikai hatalmukat. ... az 1867 után érvényesülő dualista politikának az volt

⁸ Püski Levente megfogalmazásában: „A főnemesi réteg ... a közéleti diskurzusban egyfajta szimbólummá vált, mindannak a szimbólumává — úriság, merev társadalmi korlátok, a szociális kérdések iránti érzékenység és nemzeti elkötelezettség hiánya —, amit a különböző reformerők meg akartak szüntetni, meg kívántak változtatni”. (Püski 2008b: 101.) A nagybirtok, mint bűnbak kérdéskörben lásd: Kaposi 2013a: 276–284. A korabeli diskurzus fontosabb állomásai: Csekonic 1929: 161–164.; Weis 1929: 1–10.; Weis 1930: 126–145.; Wesselényi és társai 1942.

⁹ Romsics 2007: 27.

¹⁰ Bővebben lásd: Gyáni 2001: 221–231.

az értelme elsősorban, hogy a nagybirtokos arisztokráciát minél sértetlenebbül átmentse a polgári társadalomba”.¹¹

Maga Andics is ebben a szellemben látott neki A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben címet viselő háromkötetes forráskiadványának összeállításához, melynek első (a közölt iratok kronológiáját tekintve azonban a II.) kötete 1952-ben látott napvilágot. Egyik recenziása szerint a munka érdeme „a reakciós osztályok, a feudalizmus felszámolásával, az Ausztriától való elszakadással anyagi érdekei miatt szembenálló főnemesség és főpapság hazaáruló szerepének bemutatása, amelyet az uralkodó osztályok érdekeit kiszolgáló polgári történetírás természetesen elhallgatott, homályba burkolt. Rendkívül helyes tehát, hogy ez a kérdés nemcsak feldolgozásokban, hanem ennek a forráskiadványnak a segítségével is megvilágításra kerül.”¹² (A sorozat III. kötete 1965-ben, míg a bevezető tanulmányt és a pótlásokat tartalmazó, nyíltan deklarált célkitűzéseit tekintve továbbra is a fentebb idézett recenzió szellemének megfelelni óhajtó I. kötet 1981-ben jelent meg.)¹³ A fordulat utáni években kiadott munkák hangvétele szintén hasonló volt. Első kiadásban még a világháború alatt, 1943-ban látott napvilágot Mód Aladár 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért című könyve, amelynek 1945 után, egyre bővülő terjedelemben megjelenő újabb kiadásai jó ideig a magyar történelem egyetlen átfogó marxista szemléletű értelmezését jelentették.¹⁴ E felfogásban a „megalkuvást kereső” Batthyány-kormány (leszámítva Kossuthot) lényegében „a bécsi reakciónak és a császárhű arisztokráciának” a székértolója és a forradalmi haladás kerékkötője volt. Később a szabadságharc leverése utáni önkényuralom egyik belső támaszaként jelenik meg a könyv lapjain a magyar nagybirtokos arisztokrácia, más megfogalmazásban „hazaáruló aulikus főnemesség”. A dualista rendszerben pedig „a bécsi reakció és a magyar birtokos osztályok” hatalmi osztozkodását, az ország „feudális birtokstruktúrájának” megőrzésére irányuló szövettségét látta a szerző.¹⁵

Bár a történész szakmán belüli ellentétek már Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után a felszínre törtek, lényegi és hosszabb távon is érvényesülő változásokra csak 1956 után került sor. Ekkor a rákosista időkben leginkább kompromittálódott történészeket (köztük Andicsot) a háttérbe szorították, majd a Kádár-rendszer konszolidációjával párhuzamosan, az 1960-as évek közepétől az ideológiai szigor és a szakmára nehezedő

¹¹ Andics 1948: 3–4, 14. Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén.

¹² Felhő 1954: 279.

¹³ Andics 1952–1981.

¹⁴ Romsics 2011: 352–355., 381–382.

¹⁵ Mód 1954: 198–200., 259–260., 298–299., 356.

közvetlen politikai nyomás is valamelyest enyhült, a szakszerűség követelménnyé vált, a történészek nyitottabbak lettek a világra.¹⁶ Ebben az időszakban a magyar történelem több, szintézis jellegű összefoglalása is megjelent. Az általam vizsgált időszakot tekintve elsőként a „kétkötetes” Magyarország története látott napvilágot 1964-ben. Ezt követően 1972-ben jelent meg a már két évtizede készülő egyetemi tankönyvsorozat negyedik kötete, Magyarország története 1849–1918. címmel. Végül a „tíz kötetes” Magyarország története sorozat minket érintő két kötete 1978-ban (1890–1918) és 1979-ben (1848–1890) hagyta el a nyomdát. Mindhárom munka közös vonása, hogy a neoabszolutista időszak főnemesi társadalmáról szóló részt Szabad György írta meg, míg a századforduló körüli főnemességet Hanák Péter mutatta be.

Szabad mondanivalójának középpontjában – hol hosszabb, hol rövidebb terjedelemben kifejtve – „a pozícióőrző nagybirtokos arisztokrácia” áll, vagyis annak hangsúlyozása, hogy „A vezető réteget továbbra is a nagybirtokos arisztokrácia alkotta. Arisztokrata és nagybirtokos volta egyaránt latba esett pozícióőrzésében. Alig halványuló jelentőséggel az előbbi, megújult formában és tartós érvénnyel az utóbbi”. Szerinte nagyrészt a „feudális rendszer összeomlásából átmentett” birtokaikból származó óriási jövedelemnek volt köszönhető, hogy sikeresen restaurálták vezető helyzetüket a politikai, kulturális és társadalmi életben, s mindeközben még újabb pozíciókat is szereztek a szerveződő hitelintézetek, biztosítótársaságok, vasúttársaságok, ipari üzemek vezető testületeiben. Ehhez képest magáról a főnemesi társadalomról sajnos csak kevés konkrétumot tudhatunk meg: házassági kapcsolataikban, életvitelükben, szórakozásukban „szinte zárt kasztként” álltak a hazai társadalom élén, szigorúan elkülönülve nemcsak az egyszerű emberektől, de többnyire még a birtokos köznemesség tagjaitól is. Ugyanakkor tovább erősödtek rokoni összeköttetések a Lajtán túli főnemességgel.¹⁷ Szabad tehát alapvetően a két világháború között megjelent munkák által kijelölt úton haladt a főnemesség helyzetének felvázolása során. Mindez 1964-ben még egy jól érzékelhető marxista mázba volt csomagolva (a „porosz utas” agrárfejlődés hangsúlyozása, a nagybirtokon élő népek sanyarú helyzetének ecsetelése, a szabadságharc leverésében játszott állítólagos szerep felemlgetése). A későbbiekben azonban ez a körítés már elmaradt.

Hanák társadalomképe, amelyet először az 1962-ben megjelent Vázlatok a századelő magyar társadalmáról című tanulmányában fejtett ki, nagyban hasonlított Erdei elképzeléseihez. Eszerint Magyarországon „A feudális társadalomszerkezet lassan bomlott fel, és hagyományos formáiba zárkózva sokáig inkább szimbiózisban, mint szerves egységben élt együtt a tőkés rendnek mellette, de jórészt nem belőle kifejlődő

¹⁶ Romsics 2011: 395–412.

¹⁷ Szabad 1964: 21–24.; Szabad 1972: 65–66.; Szabad 1979: 581–584.

új osztályaival. (...) Sajátos kettősség jellemezte tehát társadalmunk különböző emeleteinek lakóit: a feudális eredetű régi és az újonnan feltört osztályok – alapérdekeikben közös, mégis diszharmonikus – együttélése. Így a felső emeleten a századfordulóra két osztály osztozott a hatalomban: a nagybirtokos osztály és a fináncburzsoázia, bár a nagyobb rész és tekintély, az államapparátus kulcspozíciói, a hatalom látványos posztjai és jelvényei még mindig az előbbinek jutottak”.¹⁸ Ezen az alapon állva Hanák a szóban forgó három szintézisben egyre terjedelmesebb és differenciáltabb módon mutatta be a századforduló Magyarországnak főnemességét, melynek „hatalma a századelőn is változatlanul és csorbitatlanul látszott” ugyan, de e „csorbitatlanul látszó tekintély reálértéke azonban az idők rendjén lassacskán – szinte alig észrevehetően – devalválódott”. A főnemességen belül „egyre inkább a modernizálás és a vagyon, a tényleges társadalmi-politikai funkció húzta meg a ... csoporthatárokat”. A részben idegen eredetű „latifundiális arisztokrácia” és a „szegényebb sorsú, kopottabb címerű – főként erdélyi és felvidéki – »fertálmágnások«” között számos fokozat figyelhető meg a főnemességen belül. Mellettük a rangemelések révén kiformalódott a korszakban egy katonai-hivatalnoki és egy polgári eredetű, de parvenünek tekintett arisztokrácia is. A közéletben betöltött funkcióját tekintve a főnemesség egyértelműen visszaszorulóban volt, „ha vezérkedett is, inkább követte, mint irányította a közvéleményformáló áramlatokat”. Nagy többségük pedig – úgy tűnik, ezt nemcsak 1964-ben, de még 1978-ban sem lehetett indulatoktól mentesen megfogalmazni – „üres, parazita életet élt”. Végezetül némi képet kapunk, igaz, kifejezetten sematikus tálalásban, „a társas érintkezésében és életmódjában továbbra is erősen elzárkózó kasztot” alkotó arisztokrácia lakóhelyéről, neveltetéséről, házasodási és szórakozási szokásairól.¹⁹

Az 1970-es évek közepétől kezdve Magyarországon is megélénkült a társadalomtörténet iránti érdeklődés, melynek egyik első hozadéka Erdei Ferenc – fentebb már többször említett – kéziratának publikálása volt 1976-ban, a Valóság folyóirat hasábjain.²⁰ Ugyanebben az évben az MTA Történettudományi Intézete munkatervet tett közzé az új- és legújabbkori (az 1848 és 1945 közötti időszakot átfogó) társadalomtörténeti kutatások témakörében. Az ebben felvázolt számos feladatból itt a földbirtokos társadalmon belüli mozgások vizsgálatának szükségessége érdemel figyelmet. Az elképzelés szerint az erre irányuló kutatások a gazdacímítáron, vagy ahhoz hasonló forrásokon alapulnának, és annak kiderítését céloznák, hogy „a kapitalizmusban mennyire beszélhetünk stabil földbirtokos osztályról és hogy e földbirtokosságban milyen arányban, milyen stabilitással és milyen birtokkategóriákban szerepelnek az egykori

¹⁸ Hanák 1962: 215–216.

¹⁹ Hanák 1964: 183–184.; Hanák 1972: 367–369.; Hanák 1978: 435–441.

²⁰ Csíki–Halmos–Tóth 2003: 226–227.

nemesi birtokosok, tőkés polgárok és parasztpolgárok, ill. bérlők”.²¹ Mindez magában hordozta a dualizmus kori főnemesség földbirtokosi pozíciói és ezáltal az „osztályhelyzete” átértékelésének lehetőségét is. Itt elsősorban Puskás Julianna, Kolossa Tibor, valamint Eddie M. Scott nevét és munkáit kell megemlíteni.²² Az nem állítható, hogy minden szempontból kiaknázták volna a gazdacímtárakban, mezőgazdasági statisztikákban rejlő lehetőségeket. De mindenesetre valamelyest tényleg sikerült árnyaltabbá tenniük az összképet. Eddie M. Scott két gazdacímtár adatainak feldolgozásával mutatta be a főnemesség – és más társadalmi csoportok – birtokviszonyainak változását 1893 és 1935 között, a trianoni országhatárok területén belül. Összegző megállapítása szerint „Mindkét vizsgált esztendőben a nem-arisztokrata személyek tulajdonában több föld volt a 100 hold feletti kategóriában, mint az arisztokraták kezében. A címzetes arisztokrácia tehát 1893-ban sem »birtokolta az országot«. Nagybirtokosi pozícióik, amelyek főleg a Dunántúlra összpontosultak, romlottak a vizsgált időszakban”.²³

Szintén a társadalomtörténeti igénytel fellepő munkák közé sorolható Vörös Károly 1987-ben megjelent írása a főrendiház 1885. évi reformjáról.²⁴ Vörös tanulmánya azonban nem pusztán, sőt talán nem is elsősorban az országgyűlés második kamarájának átalakításáról szól. Ez csak a kiindulópontot szolgáltatta számára ahhoz, hogy megalapozzon egy nagyobb ívű, a magyar főnemesség dualizmus kori társadalomtörténetét komplex módon feltárni készülő kutatási programot. Elképzelése szerint ennek fontosabb kérdéskörei a következők lettek volna: „első feladatként a főnemesség mindenkor teljes létszámának megállapítása áll előttünk. A vizsgálódás a főnemesi tulajdonban lévő földbirtokok, illetve a főnemesség által fizetett adók ... összeállításával lehetne folytatandó. Ezután a főnemességnek a nem agrár tőkés gazdaság apparátusának konkrétan meghatározott szintjein, valamint a közigazgatásban, a politikai életben és az egyházban betöltött pozícióit lehetne felmérni, utóbbiak viszonylatában kitérve kitüntetéseire, hivatali címekre, rangjaira. Ezeket a kutatásokat 1885 és 1914 között a főnemesség lehetőség szerint minden 24 évnél idősebb férfitagjára vonatkozóan el kellene végezni. Tevékenységének e három főágában (földbirtoklás, tőkés nem agrár gazdaság, politika és közigazgatás) játszott szerepét így megismerve lenne megvizsgálandó apjának és saját magának házassága ... A főnemesi személyek így összeálló jegyzékét azután – most már családi szinten – ki kellene egészíteni az e családok egyes tagjai által legalább 1711-től kezdődően meghatározott állásokban betöltött szerepére mutató

²¹ Vörös–Orbán–Sándor 1976: 735–737.

²² Puskás 1959.; Puskás 1960.; Puskás–Eddie–Lánc 1977.; Kolossa–Puskás 1978.; Eddie–Hutterer–Székely 1990.; Puskás 1992.,

²³ Eddie–Hutterer–Székely 1990: 346.

²⁴ Vörös 1987: 397–405.

adatokkal, valamint az 1884. évi családi birtokok tulajdonviszonyait az úrbérrendezésig visszamenően követő vizsgálatokkal”.²⁵ Betegsége, majd halála miatt azonban az utókorra maradt Vörös Károly kutatási tervének megvalósítása.²⁶ (Emellett tegyük hozzá azt is, hogy az akkori technikai színvonalon aligha lett volna zökkenőmentes egy ekkora adatmennyiséget megmozgató kutatás lebonyolítása. Ez világosan megmutatkozott a fentebb említett, gazdacíműtárakkal kapcsolatos kutatások félbemaradásában is.)

Az ígéretes kezdet után a hazai társadalomtörténet-írás sajnos nem fordított különösebb figyelmet a dualizmus kori magyar főnemesség egészére. Az első kiadásban 1998-ban megjelent, Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig című munka vonatkozó részét Kövér György készítette el. A szerző nem a hagyományosnak mondható – egyébként sok szempontból problémás – hierarchikus modellt követte a társadalom szerkezetének ábrázolásakor, hanem egy többdimenziós struktúraelemzés mellett döntött. Így a főnemességnek is szükség-szerűen jóval kevésbé hangsúlyos hely jutott a munkában. (Szemben a könyv második, Gyáni Gábor által írt részével, ahol egy teljes fejezetet kapott a Horthy-korszak főnemessége.) Kövér a vagyon- és jövedelemmegoszlás, valamint a rang és presztízs mint strukturáló tényezők kapcsán érinti a főnemességet. A vagyoni és jövedelmi különbségek bemutatásán túl kísérletet tett a főnemesség rendi helyzetének a megszokottól eltérő, a jogi értelmezésnél árnyaltabb, Max Weberre visszavezethető viselkedésszociológiai megközelítésére is.²⁷

A fentiekben megemlített, jobbára összefoglaló jellegű műveken kívül természetesen számos további, részint tudományos, részint népszerűsítő jellegű munka is érintette a dualizmus kori magyar főnemesi társadalmat, illetve annak egyes tagjait. Így életrajzi monográfiák,²⁸ memoárok, naplók, levelezések,²⁹ genealógiák³⁰ és csa-

²⁵ Vörös 1987: 404–405.

²⁶ Vörös Károly (1926–1996) életművének bibliográfiáját lásd: Vörös 1996: 421–450.

²⁷ Kövér 2004: 88–91., 99–101.

²⁸ Például: Hajdu 1978., Buda 1997., Romsics 1999., Czeininger 2001., Vermes 2001., Ablonczy 2005., Egyed 2005., Holec–Pál 2006., Cieger 2008., Püski 2016., Kozári 2018.

²⁹ A hajdan igen gazdag magyar memoáriróadalom folytatásaként még a rendszerváltás előtt látott napvilágot például Károlyi Mihály, valamint felesége, Andrássy Katinka visszaemlékezése (Károlyi 1982. és Károlyi 1978.). A sokat idézett kötetek különös érdeme, hogy bevezető fejezeteikben meglevenedik a századelő magyar főnemességének (pontosabban a szerzők szűkebb főnemesi környezetének) a világa. Idősebb Andrássy Gyula családjának 1860-as évekbeli mindennapjaiba enged betekintést a gyermekei mellett alkalmazott angol nevelőnő, Mary Elizabeth Stevens közelmúltban publikált levelezése (Cieger 2007.). Újabban az Európa Könyvkiadó és a Szépművészeti Könyvek Kiadó gondozásában sorozatban jelennek meg (újra) a főnemességek által írt visszaemlékezések.

³⁰ A széles mezőnyből messze kiemelkedik Gudenus János Józsefnek A magyarországi főnemessé-

ládtörténetek,³¹ uradalom- és gazdaságtörténeti munkák,³² művelődéstörténeti megközelítések³³ egész sora hagyta el a nyomdát az utóbbi évtizedekben. Ezeket pusztán egymás mellé pakolgatva azonban nem áll össze a kép. Önmagukban nem pótolhatják a hiányzó alapkutatásokat. A magam részéről ma is helytállónak vélem azt a gondolatot, amit Benda Gyula még 1996-ban fogalmazott meg a magyar társadalomtörténet-írás problémáin való töprengés közben: „Az összkép bizonytalan, a nemesi társadalom és a modern, polgári Magyarország közötti átmenetek pedig szinte teljesen ismeretlenek. Nagy hiány az arisztokrácia 18–19. századi társadalomtörténete.”³⁴ Szekfü Gyula, Lakatos Ernő, Erdei Ferenc, Szabad György és Hanák Péter inkább benyomásokon és kiragadott példákon, mintsem rendszeres kutatásokon nyugvó, időközben klisévé merevedett megállapításai továbbra is a gerincét adják az újabb összefoglalásoknak.³⁵ Ugyanakkor az ezeket némileg árnyalni képes társadalomtörténeti munkák is már évtizedekkel ezelőtt láttak napvilágot. Öröndetes fejlemény viszont, hogy Tóth-Barbalics Veronika az utóbbi években tanulmányok egész sorát publikálta a dualizmus kori főrendiházzal kapcsolatban, melyekben számos vonatkozásban érinti a korabeli főnemességet is.³⁶

ség XX. századi genealógiája (I–V. kötet, 1990–1999) című műve.

³¹ Az 1945 előtt virágzó családtörténeti szakirodalom folytatásaként néhány főnemesi nemzetség történetének feldolgozása is elkészült (például: Pozsonyi 2002., Bessenyei 2005., Szirmay 2005., Donatello 2007.) Hozzá kell viszont tenni, hogy sajnálatos módon az újabb szakirodalom sem mutat nagyobb társadalomtörténeti érzékenységet a régebben megjelent munkáknál. Kempelen Béla *A nemesség* című, 1907-ben napvilágot látott kézikönyvkében úgy vélekedett, hogy egy nemesi „család története tagjainak közéletben játszott szerepében jut kifejezésre” (Kempelen 1907. 17.). Ez a felfogás az elmúlt bő száz esztendőben nem sokat változott. Az újabb munkák jellemzően még mindig egyoldalúan a vitézkedésre és a közéleti tevékenységre fókuszálva, tagjait a társadalmi kontextusukból teljesen kiragadva mutatják az adott nemzetség történetét. Pozitív példaként Szilágyi Adrienn-nek a Harruckern-örökösök birtoklástörténetéről a közelmúltban megjelent monográfiája említhető meg (Szilágyi 2018.).

³² Szabad 1957., Für 1969., Hógye 2001., Kaposi 2001., Kaposi 2003., Hegedűs 2012., Kaposi 2012a., Kaposi 2012b., Kaposi 2013b., Kaposi 2014., Kaposi 2015.

³³ Baji–Csorba 2006.; Sisa 2007. Itt említhetők meg a Magyar Kastélylexikon sorozat kötetei is.

³⁴ Benda 2003. 32–33.

³⁵ Dobszay–Fónagy 2003. 435–438., Romsics 2005. 54–56., Baji–Csorba 2006. 7–11., Püski 2008a. 82–92., Katus 2012. 502–503.

³⁶ Tóth-Barbalics 2010a., Tóth-Barbalics 2010b., Tóth-Barbalics 2011., Tóth-Barbalics 2017a., Tóth-Barbalics 2017b., Tóth-Barbalics 2017c., Tóth-Barbalics 2018. Természetesen nem fedelkezhetünk el monumentális terjedelmű doktori disszertációjáról sem, amelyben elsősorban intézmény- és politikaitörténeti szempontból, de a társadalomtörténeti kérdéseket sem megke-
rülve mutatja be a dualizmus kori magyar főrendiházat (Tóth-Barbalics 2015.).

Bár a rendszerváltás óta már semmiféle politikai béklyó nem akadályozza a dualizmus magyar főnemesi társadalmának tudományos megismerését, eddig senki sem szánta rá magát a téma komplex és rendszeres vizsgálatára. Ezt azért is érzem furcsának, mert az imént számba vett szakirodalomból egyébként egy befolyásos, sok tekintetben vezető szerepet játszó, jelentősnek tűnő társadalmi csoport képe bontakozik ki. (Függetlenül attól, hogy mindez milyen viszonyban van a valósággal.) A vizsgálatok ilyen mértékű hiányának bizonyos szempontból persze örülök, hiszen nagy perspektívát jelent a saját kutatásom számára. De egyúttal nagy nehézséget is okoz, mivel a szakirodalmi előzmények szegényessége miatt alig van mire építkezni. Nemcsak a részletkutatások hiányoznak, hanem az alapok sincsenek még lerakva.

A magyar főnemesség a polgári korszak hajnalán

A továbbiakban elsőként azt tekintem át, hogy kiket és milyen kritériumok alapján sorolhatunk a magyar főnemesség fogalma alá. Ez ugyanis egyáltalán nem magától értetődő dolog. Egyes vélemények szerint a magyar főnemességet az országban élő, magát magyarnak valló főnemesek összessége alkotja, s mindenféle formaság mellőzésével, pusztán a letelepedéssel, a nyelv elsajátításával, a nemzettel való azonosulással történik a kiválasztódás.³⁷ Ezzel szemben a korabeli felfogás inkább egy jogi kategóriát látott a magyar főnemességben: „külföldi főnemesi vagy nemesi címek, előnevek és címerek Magyarországon jogi tartalommal nem bírnak, közjogunk kere-tén kívül esnek, ezért ezek a magyarországi használathoz való jogosultság elismerése és a magyar állampolgárság megszerzése esetében sem biztosítanak nálunk nemesi rendi állást, főnemesi vagy nemesi rangot, kiváltságot és előjogot”.³⁸ Vagyis pusztán a főnemesi cím és az országgal való kapcsolata alapján nem feltétlenül sorolható valaki a magyar főnemességhez. Aki a hivatalos közegek előtt is érvényt kívánt szerezni a főnemesi címének, annak a magyar állam által elismert rangok egyikét kellett birtokolnia. Bár ránézésre az egyes bárói, grófi vagy hercegi címek nem különböznek egymástól, a valóságban ezek közjogi megítélése jelentősen eltérő lehetett. Ennek a

³⁷ Gudenus János és Szentirmay László az 1989-ben megjelent Összetört címerek című könyvükben kérdésként fogalmazták meg ezt: „ki érdemesebb a magyar arisztokráciába való tartozásra: az, aki csupán királyi kegyből, kitüntetésből kapta az indigenátust, itt le sem telepedett, a nemzet nyelvét sem tanulta meg, vagy pedig az, aki honfűsítés nélkül e nemzettel – itt letelepedvén – sorsközösséget vállalt, nyelvét megtanulta, és új nemzetét építette?” (Gudenus – Szentirmay 1989: 23.)

³⁸ Gerő 1938: 28–29.

polgári korszakban leginkább a születés jogán élvezett főrendiházi tagság megszerzésénél mutatkozhatott meg a jelentősége.

Az én kutatásom tárgya a közjogi értelemben vett magyar főnemesség. A Magyarországon esetlegesen előforduló egyéb főnemesek csak annyiban érdekelnek, amennyiben valamilyen, számomra releváns kapcsolatban állnak az előbbiekkal. Ugyanakkor nemcsak történelmi érveket, hanem módszertani megfontolásokat is fel lehet hozni az eljárásom mellett. A kutatásom egy komplex adatbázisrendszerre épül, amelyben személyi szinten igyekszem feltérképezni a vizsgált csoport tagjait, azok különböző tulajdonságait és egymás közötti kapcsolatait.³⁹ Ebből az erősen adatalapú megközelítésből fakad az, hogy kikerülhetetlen a vizsgált közeg minél pontosabb definiálása. Az adatbázisban mostanáig rögzített mintegy 29 500 személy közül ugyanis ki kell tudni választani az aktuálisan érdekes egyéneket, mégpedig úgy, hogy bármilyen szituációban vagy időmetszetben, bármilyen forrásból dolgozva ugyanarra a személyi körre legyen vonatkoztatható az elvégzett vizsgálatok végeredménye. A közjogilag definiált magyar főnemesség esetében ez minden további nélkül megtehető, a forrásokban imitt-amott felbukkanó idegen főnemesek alkalmoszerű és rendszertelen figyelembevétele viszont eltorzíthatja a végeredményt.

Mindezek előre bocsájtása mellett szeretném leszögezni, hogy e rendies ízű, alapvetően a főnemesi rangokra fókuszáló megközelítés a polgári korszakban csak egy laza vizsgálati keretet eredményezhet. A pillanatnyilag szubjektív benyomásnak tekintendő véleményem szerint társadalmi csoportként ekkor már nemigen létezett a főnemesség Magyarországon. Vagyis olyan személyek laza halmazáról lehet itt szó, akiket a főnemesi címen és az ezzel járó kiváltságokon túl alig-alig kötött össze valami. A főnemesség mint vizsgálati keret alkalmazását elsősorban a szakirodalmi hagyományokhoz való kapcsolódás indokolja. Innen kiindulva, a kutatás előrehaladtával jóval árnyaltabb vizsgálati szempontok érvényesítését tartanám kívánatosnak, amelyek adott esetben akár teljesen más csoportthatárok előtérbe kerülését is eredményezhetik. (Erre a problémára tanulmányomban még visszatérek majd.)⁴⁰ Egyelőre tehát, jobb meggyőződéselem ellenére, a főnemesi címet viselők összességét értem a főnemesség fogalma alatt.⁴¹ S ennek egy részalmazát képezi a magyar főnemesség.

³⁹ A kutatás módszertanáról és az adatbázisról részletesen lásd: Ballabás 2018: 17–27.

⁴⁰ Lásd az „Egy lehetőség a főnemesség hagyományos csoportthatárainak felülvizsgálatára: az ősnemesi származás kérdése” című fejezetet ebben a tanulmányban.

⁴¹ A modern szakirodalom a főnemességgel szinonim fogalomként használja az arisztokrácia kifejezést. A korabeli munkákban és publicisztikában viszont az arisztokráciának volt egy más-fajta, az elitnek megfelelő jelentéstartalma is. Az etimológiáját tekintve („legjobb”, „legelőkelőbbek” uralma) eredendően valóban erre utal ez a szó. Vagyis az arisztokrácia fogalmába akkoriban beleérthettek olyanokat is, akik egyébként nem voltak főnemesek, de valamilyen

Az általános megfontolások rögzítése után nézzük meg most már konkrétan is, hogy kik tartoztak a magyar főnemességhez. A rendi korszakból örökölt főnemesi címek bemutatását a honosítással megszerezhető jogcímmel fogom kezdeni. E kicsit talán formabontó sorrendet az indokolja, hogy egyszerűbb a honosítottakhoz képest meghatározni a „többiekét”, mint önmagukban állva definiálni azokat.

1848 előtt a külföldiek számára elsősorban az indigenátus intézménye kínálta a magyar főnemesi státus, valamint az ezzel együtt járó politikai, birtokbírhatási, hivatalviselési és egyéb nemesi jogok megszerzésének lehetőségét. Az eljárással tehát, amely a nemesítés egy speciális formájaként is felfogható, az idegen származású személy befogadást nyert a magyar nemesi nemzetbe. A honfiúsítási eljárást alapvetően és hosszú időre szólóan az 1550. évi LXXVII. törvénycikk szabályozta. Eszerint a külföldiek honosítása az uralkodó felségjogai közé tartozott, ha azonban „az országgyűlés ideje alatt akar valamely külföldit honfiúsítani, ezt az ország hű rendeine és karainak tudtával és közreműködésével” kellett megtennie. A törvény eskü letételét is előírta a frissen honosítottak számára. Emellett 1687 után már honfiúsítási díjat kellett fizetni a jelölteknek. A taksa mértékét 1741-től kezdve differenciáltan állapították meg annak alapján, hogy egyházi vagy világi személyről volt-e szó.⁴² Végül az 1791. évi LXIX. törvénycikk a magyar országgyűlés általi becikkelyezést is a honosítás feltételévé tette, egyúttal visszamenőleg is utasítva erre azokat, akik a múltban esetleg elmulasztották volna ennek kieszközölését. Bár a törvények végrehajtása ekkoriban még „távolról sem volt automatikus”,⁴³ a dualizmus idején azonban, ahogy látni fogjuk majd, ez a rendelkezés szolgált zsinórmértékül egy-egy indigenátus érvényességének megítélésakor. Ebből következően tehát a kiegyezés utáni korszakból visszatekintve a Corpus Juris Hungarici jelenti az egyetlen adekvát forrást az idők során honosított személyek hiánytalan listájának összeállításakor.⁴⁴ A honosítási törvénycikkeket átvizsgálva megállapítható, hogy 1542 és 1840 között 594 külföldi személy szerzett indigenátust Magyarországon.⁴⁵ Erdély különállásából

szempontból kiemelkedő helyzetük miatt egy lapra tartoztak azok egy részével. Ennek megfelelően én valami olyasmit vélek belelátni az arisztokráciába, ami a főszövegben leírtaknak megfelelően a főnemesség csoporthatárainak elmosása irányába mutat. Éppen ezért nem tartom szerencsésnek a két fogalom szinonimaként való használatát.

⁴² 1687: XXVI. tc., 1741: XLI. tc., 1741: XVII. tc.

⁴³ Szijártó 2005: 31.

⁴⁴ A régebbi korszakokra nézve persze ez nem feltétlenül igaz. Szemethy Tamás véleménye szerint a 18. században honosított egyének a hosszas és bonyolult eljárást próbálták a legegyszerűbb módon letudni, amibe akkor még minden további nélkül belefért a becikkelyeztetés elmaradása is (Szemethy 2017: 49–70.).

⁴⁵ A Magyar Törvénytár mellett a Királyi Könyvek bejegyzései alapján is összeállítható egy lajst-

következően az ottani honosításnak helyi szabályai voltak, amelyek egyébként nem sokban különböztek a szűkebb értelemben vett Magyarországon érvényes feltételektől.⁴⁶ Ugyanakkor a Királyhágón túl becikkelyezett személyeket a dualista érában nem tekintették a magyar főnemesség részének,⁴⁷ így a továbbiakban én sem kívánok részletesebben foglalkozni velük.

Az indigenátus intézménye mellett a Magyarországon megtelepedni szándékozó idegenek „hallgatólag módon” is honosságot szerezhettek.⁴⁸ Az indigenaként becikkelyezett személyek csekély számát, illetve ehhez viszonyítva az országba betelepültek tömegeit tekintve egyértelműen ez a második eljárás tekinthető az általánosan követett gyakorlatnak. Az előbbihez képest igen jelentős különbség azonban, hogy az országgal való valamilyen – homályos és képlékeny elvek alapján megítélt – kapcsolat pusztán tényével elnyert honossággal nem jártak nemesi előjogok. Perspektivikusan viszont a hallgatólag módon magyar honossá lett személyek és azok leszármazottai is ugyanúgy érdemesíthették magukat a nemesi vagy főnemesi rangra, mint egyébként bárki más. Példaként a balkáni görög kereskedőből magyar főnemessé lett Nákó és Sina nemzetséget említem meg. Előbbiek a torontáli kincstári jószágok elárverezése alkalmával, 1781-ben szerezték meg a nagyszentmiklósi uradalmat,⁴⁹ melyre három évvel később királyi adományt, egyúttal magyar nemességet és előnevet nyertek,⁵⁰ végül 1813-ban magyar grófi rangra emelkedtek.⁵¹ A reformkor nagy nemzeti vállalkozásaiban is tevékenyen közreműködő Sináknak még a napóleoni háborúk idején szerzett érdemeik jutalmaként, 1818-ban adományozott magyar nemességet az uralkodó a Temes vármegyei Hodos és Kizida birtokokkal együtt (predikátum gyanánt is).⁵² Majd 1832-ben osztrák⁵³ és magyar⁵⁴ bárói címet kaptak. A Nákó és Sina nemzetség egyértelműen külföldi származású volt. Az indigenák sorai között viszont hiába keressük a nevüket, mert más úton váltak a magyar főnemesség ré-

rom a honosítottakról, amely az 1535 és 1845 közötti időszakot átfogva 491 nevet tartalmaz. A két listát egybevetve 216 olyan személyt találtam, akinek az indigenátusa mind a Corpus Jurisban, mind a Királyi Könyvekben szerepel. Ez egyben azt is jelenti, hogy 378 fő csak az előbbi, 275 fő pedig csak az utóbbi forrásban került regisztrálásra (Ballabás 2012: 8–12.).

⁴⁶ Kisteleki 2009: 209.

⁴⁷ Lásd a 70. lábjegyzetet!

⁴⁸ Kisteleki 2009: 210.

⁴⁹ Borovszky (szerk.) 1912: 90.

⁵⁰ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 62. kötet: 77–82.

⁵¹ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 63. kötet: 498–501.

⁵² MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 64. kötet: 20–23.

⁵³ Frank–Döfering 1989. 509.

⁵⁴ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 65. kötet. 896–899.

szévé. Rajtuk kívül még mintegy tucatnyi hasonló, egykor hallgatag módon honosítást, majd több-kevesebb idő múltán magyar főnemesi rangot szerző nemzetséget lehetne felsorolni a 19. század közepének Magyarországról. Ezek közös jellemzője azonban, hogy közjogilag nem tartották számon az idegen eredetüket. Míg az indigenák általában igen jól elkülönülnek az egyes névtárakban (mert vagy eleve külön kategóriába sorolják őket, vagy a nevük mellett ott szerepel a honosítási törvénycikk, esetleg a honosítás tényére utaló egyéb információ), addig a hallgatag módon honfűsítettak ezekben a forrásokban beolvadnak az előbbiektől megkülönböztetett, hazai eredetűek, nemzetiek, vagy bármely más néven – gyakran összefoglaló megnevezés nélkül – szereplő főnemesek csoportjába. Közvetlenül tehát csak az indigenák és a „többiek” között látszódik a választóvonal.⁵⁵

Tovább bonyolítja a nemesi rangok magyarországi használatának gyakorlatát, hogy nemcsak az egyes személyek, illetve nemzetségek lehettek hazaiak vagy idegen eredetűek, hanem az általuk viselt főnemesi címek is. Örökletes főnemességről a 16. század első felétől kezdve beszélhetünk Magyarországon: elvéve már a század elején, nagyobb számban és lényegében folyamatosan pedig az 1530-as évektől kezdve adományoztak örökölhető bárói rangokat az uralkodók. Néhány évtizeddel később, 1606-ban a magyar királyok által német mintára adományozott örökletes grófi rang is megjelent a főnemesi címek hazai palettáján. Az 1608. évi koronázás után I. törvénycikk pedig az országbárokkal együtt, a második rend (barones seu magnates) tagjaként vette tekintetbe az örökletes főnemesi címek tulajdonosait, biztosítva egyúttal a személyes megjelenésüket a kétkamarás országgyűlés felsőtábláján.⁵⁶ Erdélyben – az ottani rendiség sajátos viszonyai között – a fejedelmek korában nem alakult ki a magyarországihoz hasonló, örökletes főnemesi címmel rendelkező társadalmi

⁵⁵ Egykoron természetesen mindenki bevándorló volt. Deák Ferenc megfogalmazása szerint „Azok, kik törzsökös magyarságukban büszkélkednek, felejtik, hogy kezdetben az ő elődeik is indigenák lehettek; mert bizony kevés már azon tősgyökeres nemesség, mely Árpáddal együtt jött volna ki Ázsiából” (Kónyi 1882. 403.). Példaként a nürnbergi eredetű Hallereket említhetnénk meg, akik már a 15. század második felében Magyarországon éltek, és a 19. század sematizmusai a nemzeti főnemességgel egy kategóriába sorolják őket (például Naptár 1847: 416. vagy Fejérpataky 1888: 122.). Nagy Iván úgy fogalmazott, hogy a Haller nemzetség „magát honfi tetteivel egészen honfűsítá” (Nagy 1857–1868: V. kötet 26.). Ebben a kérdésben az 1542-ben született első honosítási törvénycikket tekinthetjük a választóvonalnak. Az idegenek becikkelyezésére ezt megelőzően nem volt lehetőség, és később közjogilag sem tartották számon a jelzett időpont előtt érkezettek külföldi eredetét.

⁵⁶ Pálffy 2009: 9–18.; Pálffy 2012: 187–191. A 18. századi bárói és grófi rangemelésekre vonatkozóan lásd: Szemethy 2013: 299–317.

réteg. Ebből az időszakból mindössze négy erdélyi bárói rangemelés ismert,⁵⁷ bár magyar vagy külföldi főnemes személyek természetesen előfordulhattak az Erdélyi Fejedelemség területén is. Saját (teljességre törekvő, de azt bizonyára el nem érő) adatgyűjtésem szerint 1848-ig összesen 845 bárói és grófi címet adományoztak a magyar és az erdélyi uralkodók.⁵⁸ A nemesi rangfokozatok hierarchájában soron

⁵⁷ Wesselényi Ferenc (1582), Berzeviczy Márton (1583), Bocskay Miklós (1598), Segnyey Miklós (1606). (Péter et al. 2006–2008)

⁵⁸ A források tekintetében mindenekelőtt a Királyi Könyveket, illetve azok mutatóit tekintettem át. Ezeket a másolókönyveket Mohács után a Magyar Udvari Kancellárián, valamint 1690-től kezdve az Erdélyi Udvari Kancellárián vezették. Előbbi helyen 1867-ig összesen 67, utóbbi hivatalban pedig 15 kötet keletkezett. A magyar és erdélyi udvari kancelláriák végleges megszűntetése (1867) után a Királyi Könyvek említett köteteit egy ideig a Királyi Személye Körüli Minisztériumban őrizték Bécsben, majd 1894-ben az Országos Levéltár őrizetébe kerültek. Ezt követően készítette el Illéssy János és Pettkó Béla „A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867.” című mutatókönyvet, amelyben teljességre törekvően közreadták a Királyi Könyvek kötetekben szereplő – munkájuk tárgyának megfelelő – kedvezményezettek alfabetikus rendbe szedett listáját, a kapcsolódó adományok dátumával kiegészítve. (Illéssy–Pettkó 1895: 5–9.) Újabban az Arcanum és a köteteket őrző (akkori nevén) Magyar Országos Levéltár együttműködésében digitális másolat formájában is kiadásra kerültek a Királyi Könyvek szűkebb Magyarországra vonatkozó kötetei. Ezáltal nemcsak az egyes oldalak váltak „eredetiben” tanulmányozhatóvá, hanem egy kereshető adatbázis is készült a bejegyzések fontosabb – az Illéssy–Pettkó-féle munka tartalmánál jóval részletesebben feltárt – adataiból. A magyarországi és erdélyi főnemesi rangemelések esetében az elsődleges forrásom tehát a Királyi Könyvek kötetei voltak. Közismert azonban, hogy ebben korántsem minden diploma tartalmát regisztrálták, vagyis bizonyos rangemelésekről nem maradt fenn adat a Királyi Könyvekben. Ezt a hiányosságot nemiképp enyhíti, hogy a Péter Katalin által vezetett, a magyar arisztokrácia 16–17. századi családi kapcsolatrendszerét bemutatni hivatott OTKA-kutatócsoport a szakirodalom és a levéltári források segítségével feltárta és közzétette a látókörükbe került, 1690 előtti időszakra datálható főnemesi diplomákat (Péter et al. 2006–2008). Emellett kibővítettem adatbázisomat a genealógiai szakirodalomból tudomásomra jutott egyéb, releváns főnemesi rangemelésekkel is. A Királyi Könyvek releváns bejegyzéseiben egyszerre több személy neve is előfordulhat, ami felveti azt a kérdést, hogy ezek közül kik tekinthetők a rangemelés önálló alanyának? Kutatásom során én abból indultam ki, hogy a magyar nemesség, annak jogi természetéből fakadóan és ellenkező kikötés hiányában, a rangemelésben részesült személy minden törvényes fiági utódjára automatikusan átszáll, akár fel van tüntetve az illető utód a kérdéses bejegyzésben, akár nincs. Az esetlegesen név szerint is bejegyzett fiúk, unokák stb. számba vétele tehát egyrészt indokolatlan, másrészt pedig az e tekintetben igencsak következetlen gyakorlat miatt torzító hatással lenne a rangemelésben részesültek számának megállapításánál. Mindebből az is következik, hogy az azonos bejegyzésben szereplő, de egymással felmenő–leszármazotti kapcsolatban nem álló személyeket (pl. testvéreket, unokatestvéreket) viszont önálló rangemelés alanyának tekintettem. Esetükben tehát – amennyiben férfiak a kérdéses kedvezmé-

következő szintet jelentő hercegi cím magyarországi bevezetése a kora újkorban nem történt meg, így sokáig a grófi rang volt a magyar főnemesség elérhető maximuma. Magyar hercegi rangemelésre először majd csak 1911-ben kerül sor.⁵⁹ Noha ezt megelőzően is éltek hercegek Magyarországon, ők kivétel nélkül valamilyen külföldi eredetű rang birtokában voltak, amelynek hatályát az uralkodó a magyar Szent Korona országainak területére is kiterjesztette. A nemzeti főnemességből a 19. század közepén hárman rendelkeztek hercegi ággal. 1687-ben az Esterházyak,⁶⁰ 1764-ben a Batthyányak,⁶¹ illetve ezek egyes ágai a német-római birodalmi hercegi rangemelésben részesültek. Szijártó István megjegyzése szerint „Legjobban a második esetből látható, hogy nem a magyar uralkodó által adományozott magyar főnemesi címről van szó, mert Batthyány Károly a hercegi címet nem Mária Teréziától, hanem I. Ferenc német-római császártól kapta”.⁶² Később, a Német-római Birodalom felbomlása után pedig már osztrák hercegi rangot kaptak 1807-ben a Pálffyok.⁶³ (A Grassalkovichok [1784] és a Koháryak [1815] hercegi ága 1848-ra kihalt.)⁶⁴ Rajtuk kívül meg kell még említenem a cseh grófi címmel rendelkező Serényieket (1656),⁶⁵ valamint a Hellenbachok (1702),⁶⁶ a Reviczkyek (1773)⁶⁷ és a Gerambok (1808)⁶⁸ birodalmi, illetve osztrák bárói ágait. Az idegen eredetű főnemesi címet viselő magyar mágnások döntő többségét azonban a honosítottak alkották. Kempelen Béla megállapítása szerint „Az indigenátus útján rendszerint ugyanabban a nemesi rangfokozat[ban] részesült az indigena, amelyet külföldön viselt. Csak az egyszerű nemességre nézve

nyezettek – az adott nemzetség egy-egy főnemesi ágának alapító őseiről van szó. Az említett 845 rangemelésben 813 személy részesült. 32 fő tehát az élete során előbb báróvá vált, majd hosszabb-rövidebb idő múlva a grófi rangfokozatot is megszerezte. A 845 rangemelés között 477 magyar bárói, 245 magyar grófi, 68 erdélyi bárói és 55 erdélyi grófi címet regisztráltam – természetesen a mögöttük álló konkrét személyekkel együtt. Mindebből 729 rangemelés volt bevezetve a Királyi Könyvekbe, míg 116 főnemesi címet (13,72%) a genealógiai és egyéb szakirodalomban szétszórtan fellelhető adatok alapján gyűjtöttem össze. A Királyi Könyvekből hiányzó rangemelések döntő többsége a 16-17. századra esik. Ellenben a Mária Terézia uralkodásának kezdete utáni időszakban már csak elvétve fordul elő ilyen eset.

⁵⁹ Lásd a „Főnemesi rangemelések 1848 után” című fejezetet e tanulmányban.

⁶⁰ Kempelen 1911–1932: III. kötet 469.

⁶¹ Kempelen 1911–1932: I. kötet 486.

⁶² Szijártó 2005: 49.

⁶³ Kempelen 1911–1932: VIII. kötet 134.

⁶⁴ Nagy 1857–1868: IV. kötet 446., VI. kötet 288.

⁶⁵ Gudenus 1990–1999: III. kötet 303.

⁶⁶ Szluha 2005: Rekord: 16116.

⁶⁷ Szluha 2007: Rekord: 4353.

⁶⁸ Gudenus 1990–1999: I. kötet 436.

áll fenn e tekintetben kivétel, mert számos olyan külföldi nyert magyar indigenátust és általa magyar nemességet, kinek külföldön nemességük nem volt; azok ellenben, kik már előzőleg is bárók vagy grófok voltak, indigenátusukban szokás szerint Magyarországon is ezt a nemesi rangfokozatot kapták”.⁶⁹

Mindemellett olyan főnemesek is előfordultak az országban, akik közjogi értelemben kívül álltak a fentiek. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalmi érintkezésben is feltétlenül elkülönültek volna a magyar főnemességtől. E különbségtevés jelentősége inkább abban áll, hogy a kívülállók elvileg nem élhettek volna a magyar nemesség részére kizárólagosan fenntartott jogokkal. Gyakorlatilag azonban nem létezett pontosnak mondható hivatalos nyilvántartás a magyar főnemesség aktuálisan élő tagjairól, ezért a magam részéről egyáltalán nem tartom elképzelhetetlennek azt, hogy a késő rendi korszakban egyes Magyarországon élő, de közjogi szempontból nézve idegen mágnások is a magyar nemesi jogok élvezetében voltak. Itt jegyzem meg, hogy a későbbiekben éppen a magukat honosítottként meghívadni szándékozók lesznek különösen kitéve a főrendiház igazoló bizottsága általi alapos vizsgálatnak.⁷⁰

⁶⁹ Kempelen 1907: 54.

⁷⁰ A főrendiház igazoló bizottságához forduló, magukat indigenának tekintő személyek esetében általában az indigenátus törvénybe iktatásának elmaradása volt a kifogás fő tárgya. Bombelles Márk Henrik és Károly ügyében például úgy érvelt a bizottság, hogy – bár „azon körülményből miszerint [apjuk] az 1847-ik évi erdélyi országgyűlésen becikkelyezettetés végett jelentkezett, látható, hogy a ... rendeletnek eleget tenni törekedett” –, a Magyarországon való becikkelyezés hiánya miatt azonban utódai nem jogosultak a magyar főrendi állásra és az országgyűlési meghívóra (Főrendiházi Irományok 1878–1881. 5. kötet 309. 313. szám). Hasonlóan nyilatkozott az ügyben a minisztertanács is, és új magyar főnemesi cím adományozásával látta megoldhatónak a helyzetet, amelyre valóban sor is került (MNL OL K 27 1880.08.07./21., MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek – 68. kötet 490.). Ugyanezen okból kifolyólag lett elutasítva báró Natorp Alajos kérvénye is, akinek a „diplomája az akkor fennállott erdélyi királyi udvari cancellaria által lett kiadva, s honfűsítése csak Erdélyországra s kapcsolat részeire szorítottatott, a magyar törvénykönyvbe becikkelyezettése pedig a legszorgosb kutatások daczára sem volt kipuhatható” (Főrendiházi Irományok 1881–1884. 7. kötet 332. 553. szám). Braunecker Edgar és Lamoral kérvényét – „tekintettel azon körülményre, miszerint a báró Braunecker család egyik tagja sem fordul elő a törvénykönyvben a honfűsítettök között” – a bizottság szintén elutasította (Főrendiházi Irományok 1875–1878. 4. kötet 23. 170. szám). Hasonlóan járt az 1848-ban még a meghívottak között szereplő Wolkenstein Antal (Pálmány 2002: 1139.) fia, Oswald is, miután az igazoló bizottság „a legszorgosb kutatások után a Wolkenstein grófi családot a honfűsített főrendi családok között a törvénykönyvbe becikkelyezve nem találta” (Főrendiházi Irományok 1881–1884. 7. kötet 271. 530. szám). Kreith Béla és Gyula esetében „a bizottság arról meggyőződött, hogy folyamodók elődje, gróf Kreith Keresztély III. Ferdinánd király által kiadott diploma szerint Magyarországon nemesi közé felvétetett a nélkül, hogy törvényszerű honfűsítettása és

Bizonyos jelek azonban már a reformkor végén arra mutatnak, hogy az indigenátus közjogi síkon történő érvényesítéséhez nem nélkülözhető a törvényi szabályozás betartása. Erre látszik utalni, hogy Huyn János Károly és Hugó 1840-ben szükségét érezte annak, hogy János József nevű ősük indigenátusát, aki azzal a „néhai I. Leopold Római Császár és magyar Király által még az 1697-dik évben megajándékozottatott, s akkoriban a hűségi esküt és taksát is letette”, közel 150 évvel a donáció után becikkelyeztesse. Ugyanekkor iktatták törvénybe Rolsberg Miksa honosságát is, akinek Mátyás nevű őse 1734-ben nyerte el az indigenátust, „s a taksát is hasonlóul lefizette, de a közbenjött meghalálózások és mulasztások miatt” a honosítás 106 éven keresztül becikkelyezetlen maradt.⁷¹

A magyar országgyűlés utoljára a fenti alkalommal, vagyis 1840-ben hozott honosítási törvényeket.⁷² Ez volt tehát az utolsó olyan eset, amikor a honosságot megszerző személyek egyúttal a magyar nemességbe is befogadást nyertek.⁷³ A rendi

törvénybe czikkelyezése eszközöltetett volna ... [ezért] azon tiszteletteljes javaslatot terjeszti a nagyméltóságú főrendi ház elé, miszerint folyamodókat kérelmükkel elutasítani méltóztassék” (Főrendiházi Irományok 1884–1887. 2. kötet, 30. 115. szám). A rendre a magyar törvénytárba való becikkelyezés hiányát felhozó, már-már egyhangú érveléshez képest kreatívabban járt el az igazoló bizottság báró Stwrttnik Ágoston kérvényének visszaautásításánál: mint megállapítást nyert, az ő nagyapja annak idején felvetetett az 1836. évi XLVII. törvénycikkbe, valamint a honfűsítési esküt is szabályszerűen letette, de sajnálatos módon „a törvény azon világos rendeletének, mely szerint a honfűsítési diplomát a magyar királyi udvari kancelláriától kivenni tartozik, – eleget nem tett” (Főrendiházi Irományok 1884–1887. 2. kötet, 96. 129. szám). Más esetekben viszont, amikor nem merült fel kifogás az indigenátus érvényességét illetően, az igazoló bizottság jelentése a kérvényező egyenes leszármazását hangsúlyozta annak becikkelyezett őseitől.

⁷¹ 1840: XLIX. tc.

⁷² A reformkori országgyűléseken honosítottak adattára: Pálmány 2017: 157–188.

⁷³ Az állampolgársági jog tekintetében 1853-ban Magyarországon is bevezetésre került az Osztrák Polgári Törvénykönyv, majd a kiegészést követően – ideiglenes megoldásként – a belügy-miniszter állított ki honosítási levelet az arra érdemesnek ítélt kérelmezőknek. Végül hosszú időre szólóan az 1879. évi L. törvénycikk rendezte a magyar állampolgárság kérdését. Utóbbi jogszabály explicit módon is szakított az indigenátus adományozásának több évszázados gyakorlatával, amikor deklarálta, hogy „a honosított külföldi a honosítás által magyar nemességet nem nyer”. Tisza Kálmán miniszterelnök szerint „Ezen szakasz célzata ... kimondani, hogy azért, hogy valaki, ha oly czimmet bír is, minő a magyar bennszülöttnek a főrendiházban ülési jogosultságot ad, még azért, ha az itt megállapított honosítás bármely módja szerint honosított is, azon joggal, hogy a főrendiház tagja legyen, nem bír” (Képviselőházi napló 1878–1881. 7. kötet, 351.). Különbséget kell tehát tenni a közjogi értelemben is magyar, illetve a csak magyar állampolgár, de rangjára nézve idegen főnemesség között. Továbbra is nyitva állt azonban annak a lehetősége, hogy a magyar állampolgárságot megszerző külföldi személyek és azok

Magyarországot és annak intézményeit hamarosan elsodorták a történelem viharai, s ezzel párhuzamosan megváltozott az állampolgárságról vallott felfogás, annak jogi szabályozása, valamint a magyar nemesség adományozásának törvényes módja is.

Főnemesi rangemelések 1848 után

A nemesi előjogok 1848-ban jórészt megszűntek ugyan, a nemesség eltörlésére azonban ekkor még nem került sor. A nemesi ranggal bíró személyek továbbra is jogosultak voltak nemesi címüket, előnevüket és címerüket viselni, sőt ezek használata 1879-től büntetőjogi védelemben is részesült: „A ki őt jogosan meg nem illető olyan czimet vagy rangfokozatot használ, a mely által a közönség tévútra vezettetik ... száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”⁷⁴ Bizonyos méltóságokra való kinevezésre (például a császári és királyi kamarási, az asztalnoki és lényegében a zászlósúri méltóságokra is), egyes alapítványok élvezetére, valamint néhány érdemrendre csak ők tarthattak igényt.⁷⁵ Az 1848. évi V. és az erdélyi II. törvénycikk alapján választójoggal rendelkeztek akkor is, ha a törvényben előírt cenzusnak egyébként nem tudtak megfelelni. Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk (kihalásos alapon) továbbra is fenntartotta ezt a jogot számukra, ha igazolni tudták, hogy 1872-ig bezárólag valamely választói névjegyzékben szerepeltek.⁷⁶ A törvényhozás terén 1885-ig a főnemesség külön kiváltságát képezte, hogy felnőtt férfi tagjai személyre szóló királyi meghívólevelet kaphattak az országgyűlés második kamarájába. Ezen kívül megemlítendő még, hogy hitbizományt is csak nemesek alapíthattak.⁷⁷ Bizonyos jogmaradványok tehát 1848 után is megillették a magyar nemességet.

Míg a korábbi évszázadokban a magyar nemesség különböző fokozatainak adományozása az uralkodó kizárólagos felségjogai közé tartozott, addig az áprilisi tör-

utódai az uralkodói kegy által magyar nemességre vagy éppen főnemesi rangra emelkedjenek. Ebben a tekintetben tehát a honosság hallgatólagos módon történő megszerzéséhez hasonló gyakorlat érvényesült a polgári korszakban is, miközben az állampolgárság elnyerésének feltételei konkretizálódtak és törvényi szabályozást nyertek.

⁷⁴ 1879: XL. tc. 45. §

⁷⁵ Kempelen 1907: 37.; A dualizmus kori magyar zászlósúrak archontológiáját lásd: Ballabás 2016: 143–168.

⁷⁶ A régi jogon választóknak elsősorban Erdélyben volt jelentősége, ahol a közszékekelyek nemesi státusának elismerésével és ilyen alapon választójoghoz juttatásával csökkenthető volt az egyébként számbeli többségben lévő románság aránya a választók között. Bővebben (különös tekintettel a székelyek nemességének kérdésre) lásd Pap 2010b: 129–134. és Pap 2011a: 232–233.

⁷⁷ Kempelen 1907: 37.

vények immáron a magyar kormány számára is beleszólást engedtek a kérdésbe: az 1848. évi III. törvénycikk 8. §-a alapján „a nemességnek ... osztása, mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti”. Vagyis az uralkodó akarata és a felelős magyar miniszter ellenjegyzése kölcsönösen és egymást feltételezve eredményezte a nemesi vagy főnemesi cím szabályszerű adományozását.⁷⁸

Nincs tudomásom arról, hogy 1848-ban bárki is főnemesi rangemelésben részesült volna Magyarországon. A magyar kormány, illetve a december elején trónra lépő Ferenc József legitimitásának kölcsönös megkérdőjelezése pedig hosszú időre elzárta a magyar főnemesi rangemelések törvényes útját. Ilyenre hosszú ideig nem is került sor, mert a szabadságharc leverését követően érvényesülő összbirodalmi szemlélet jegyében az arra érdemesnek talált személyek egységesen osztrák főnemesi címeket kaptak. Az 1849 és 1867 közötti időszakból jelenleg 52 olyan magyarországi

⁷⁸ A dualizmus időszakában a főnemesi rangemelés történhetett a király saját kezdeményezésére, de akár a reménybeli adományos is kérelmezhetette azt (Marcziányi 1886: 23., Kempelen 1907: 46.). A magyar kormány részéről egyes esetekben informális körülmények között született meg a döntés, vagyis a minisztertanácsi üléseken nem feltétlenül tárgyalták meg az ügyet. (A minisztertanácsi jegyzőkönyvek az MNL OL K 27 jelzet alatt találhatók meg. A dualizmus kori 275 főnemesi rangemelésből 51-nek (18,5%) nem találtam a nyomát ezekben.) Az uralkodó elé a király személye körüli miniszter terjesztette fel a kormány által jóváhagyott rangemeléseket (Somogyi 2001: 148.). A végső szót mindig maga a király mondta ki, majd a legfelsőbb akarat kinyilvánítását beiktatták a Királyi Könyvekbe, és rendszerint közzétették a Budapesti Közlöny címet viselő hivatalos lapban. A diploma kiállítására ezt követően kerülhetett sor (A rangemelések menetéről bővebben lásd: Ballabás 2011: 1225–1230.).

A források oldaláról megközelítve a főnemesi rangemelések kérdését, azok mindenekelőtt a Királyi Könyvekben követhetők nyomon. (A dualizmus kori Királyi Könyvek kötetei az MNL OL K 19 – Királyi Személye Körüli Minisztérium – Királyi Könyvek jelzet alatt érhetők el.) Ezekben kétféle bejegyzés tanúskodhat egy rangemelésről: egyrészt az úgynevezett egyszerű bejegyzés, amely lakonikus rövidséggel tudatja az adományozás tényét (ez került közzétételre a hivatalos lapban is), másrészt pedig az ünnepélyes formában megfogalmazott, legtöbbször megfestett címerképpel kiegészített diploma másolata. A dualizmus kori főnemesi rangemelések közül hét esetben csak a diploma szerepel a Királyi Könyvekben, 128 alkalommal csak az egyszerű bejegyzés, míg 138 rangemelésnél mindkettő beiktatásra került — időrendben utoljára Prileszky Guidó bárói diplomája 1916. február 18-i dátummal. Amennyiben az egyszerű bejegyzés és a diploma dátuma eltér egymástól, amelyre 45 esetben találtam példát, akkor egységesen az előbbi időpontját tekintetem a rangemelés keltének. Megemlítem továbbá, hogy két főnemesi rangemelés semmilyen formában sem szerepel a Királyi Könyvekben. Ezekről a hivatalos lapból szereztem tudomást (Budapesti Közlöny, 1875. aug. 26.: 1., 1918. máj. 12.: 1. Inkey Nándort 1875. augusztus 17-én bárói, báró Burián Istvánt pedig 1918. május 9-én grófi rangra emelte az uralkodó.).

kötődésű személyt ismerek, aki osztrák bárói vagy grófi címet szerzett.⁷⁹ További 7 személy pedig a helyreállított Magyar Királyi Udvari Kancellária által kiadott főnemesi diplomában részesült 1863 és 1867 tavasza között.⁸⁰

A magyar alkotmányosság helyreállítása és Ferenc József 1867. június 8-án történt megkoronázása után a neoabszolutista időszakban – a felelős miniszter hiányában, annak ellenjegyzését nélkülözve – adományozott főnemesi címeket magyar részről érvénytelennek tekintették. Ez a tulajdonosaik szempontjából azt jelentette, hogy közjogi síkon nem szerezhettek érvényt a főnemesi rangjuknak, ami praktikusán a főrendiházi meghívó kieszközlésekor okozott problémát.⁸¹ A szabadságharc leverése és a kiegyezés közötti időszakban adományozott osztrák és magyar főnemesi címek tehát miniszteri ellenjegyzéssel egybekötött megerősítésre szorultak.

A kiegyezést követő első néhány évben mindössze egyetlen új főnemesi címet adományozott az uralkodó: 1871. augusztus 3-án grófi rangra emelkedhetett az akkor éppen közös pénzügyminiszterként tevékenykedő Lónyay Menyhért.⁸² Egyébként a magyar kormány, „miként ezt gróf Festetics György volt felségkörűli miniszter az 1869. június 8-án és 1870. május 8-án kelt legfelsőbb határozványokkal jóváhagyólag tudomásul vett két ízbeni felterjesztéseiben Ő Felségének is bejelentette – nem tartotta célszerűnek és kívánatosnak a magyar főrendi háznak akkoriban közel kilátásba helyezve volt rendezéséig azoknak tagjait szaporítani; minélfogva a beérkezett, részben ő Felségének legmagasabb kézjegyre is méltatott folyamodások a ministerium részéről egyszerűen jegyzékbe vétettek”. Vagyis a minisztertanács tudatosan halogatta a vitatott főnemesi rangok helyzetének rendezését. A fenti álláspont azonban, úgy tűnik, nem volt sokáig fenntartható. Az 1870-es évek közepére már olyan hangozsan dörömböltek a főrendiház kapuján a korábbi főnemesi címüket törvényesít-

⁷⁹ Fejérpataky 1888: 481–537.

⁸⁰ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 67. kötet: 838., 880., 885., 893., 921., 958., 965.

⁸¹ Az apja által 1857-ben grófi címet és Horváth-Tholdy kettős nevet szerzett báró Horváth Lajos például visszautasította a főrendiház igazoló bizottsága, amikor gróf Horváth-Tholdy Lajos néven próbálta magát meghívatni, indokul hozván fel, hogy „hazai törvényeink értelmében ez csak úgy lenne eszközölhető, ha folyamodó azoknak eleget téve, atyjának 1857-ben gróf Tholdy Sámuel által történt adoptiójához ő császári és apostoli királyi Felsége újbóli legkegyelmesebb megerősítését kieszközölné” (Főrendiházi Irományok 1872–1875. 3. kötet, 280.). Hasonlóan járt az őrgróf Pallavicini Roger által 1861-ben örökbefogadott gróf Csáky Zsigmond és Hippolit is. Az igazoló bizottság konstataulta, hogy Zsigmond a múltban helytelenül lett őrgróf Pallaviciniként meghívva („helyesebben Csáky Zsigmond gróf néven volna meghívandó”), Hippolitnak pedig, aki még csak a kérvény benyújtásánál tartott, nincs joga ezen a néven királyi meghívót igényelni (Főrendiházi Irományok 1875–1878. 1. kötet 62–63. 18. szám).

⁸² MOL K 19 – Királyi Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek LXVIII. kötet 105.

tetni óhajtó egyének, hogy végül a kormány is kénytelen volt meghátrálni: az 1874. február 5-én tartott ülésén azt a határozatot hozta, hogy „a magyar főnemesi méltóság adományozása tekintetében azon körülményt, miszerint a magyar főrendiház még rendezve nincsen, jövőre nézve akadályul tekinteni nem kívánja, egyszersmind elhatározván, hogy azon magyar honpolgári joggal bíró grófok és bárókra nézve, kik ezen méltóságukat a magyar alkotmány szünetelés korszakában Ő Felségének 1867. évi június hó 8-án történt megkoronáztatása előtt nyerték, amennyiben ezen méltóságuknak a magyar közjog értelmében törvényesítését, illetőleg a magyar főrendi házba leendő meghívatásukat Ő Felségénél kérelmeznék, vagy pedig az evégből már korábban benyújtott s Ő Felsége legmagasabb kézjegyére méltatott folyamodásaiknak elintézését újabban sürgetnék: az illető felterjesztések – mindenkoron azonban a magyar ministertanácsnak előlegesen kikért jóváhagyásával – Ő Felségéhez esetről esetre megtétessenek.”⁸³

Bár a minisztertanács arra számított, hogy „összesen nem sok oly egyén van, a ki Ő Felsége megkoronáztatása előtt nyert főnemesi rangja folytán a főrendi házba leendő meghívatását igényelhetné, tényleg pedig csak is igen kevesen nyújtottak be ez iránt folyamodást”⁸⁴ – a döntéssel valóságos lavinát indítottak útnak: 1874–1875 folyamán 25 személy kért és kapott megerősítést a korábbi főnemesi rangjára.⁸⁵ Megjegyzendő, hogy ezek között mindössze tizenegyen voltak olyanok, akik annak idején saját maguk szerezték meg a kérdéses főnemesi címet, míg az időközben elhunytak helyett már a megszáporodott létszámú második generáció tagjai jelentkeztek. A nem várt nagyszámú folyamodót látván a minisztertanács 1875. július 13-án felülírta korábbi álláspontját és úgy döntött, hogy „a még ezentúl netán érkezendő ilyen folyamodások elintézése a felsőház rendezéséig függőben tartandó”.⁸⁶ Elhatározásukban azonban nem voltak teljesen állhatatosak, s végül a főrendiház 1885 tavaszán bekövetkezett reformjáig az uralkodó összesen (a már említett 25 személlyel együtt) 33 idegen főnemesi címet erősített meg, illetve terjesztett ki Magyarországra. Ezzel szemben ugyanebben az időszakban 10 személy részesült a magyar főnemesség eredeti adományozásában.

A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk elfogadását követő főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga.⁸⁷ Ezt követően még további 232 személy kapott magyar

⁸³ MNL OL K 27 1874.02.05./7.

⁸⁴ MNL OL K 27 1874.02.05./7.

⁸⁵ Ballabás 2011: 1232.

⁸⁶ MNL OL K 27 1875.07.13./6.

⁸⁷ 1885: VII. tc. 2. § c) A főrendiházi tagság adományozásáról bővebben lásd „A főrendiház örö-

főnemesi címet, így az 1918-ig tartó korszak egészét tekintve összesen 275 magyar főnemesi rangemeléssel számolhatunk. Az adományozott főnemesi címeket tekintve 3 kedvezményezett kapott magyar hercegi rangot: Festetics Taszilo (1911), Batthyány-Strattmann László (1915) és Lónyay Elemér (1917). Pálffy-Daun Ferdinándnak a „teanoi” (1879), Thurn-Taxis Egonnak pedig a birodalmi hercegi címét terjesztette ki Magyarországra az uralkodó (1885).⁸⁸ Ez tehát összesen 5 fő (1,8%). Rajtuk kívül – nem részletezve most már a jogcímeket – 55 grófi (20%), 2 örgrófi (0,7%) és 213 (77,4%) bárói rangemelés történt a dualizmus idején. E 275 főnemesi címet 273 személy szerezte meg. Ketten ugyanis két-két alkalommal részesültek ebben a kegyben: Lónyay Elemér előbb grófi (1896), majd hercegi rangot kapott (1917), Burián István pedig bárói (1900) és grófi rangemelésben (1918) is részesült. S bár az adományosok jellemzően férfiak voltak, mellettük 6 nő (2,2%) szintén főnemesi címhez jutott.⁸⁹

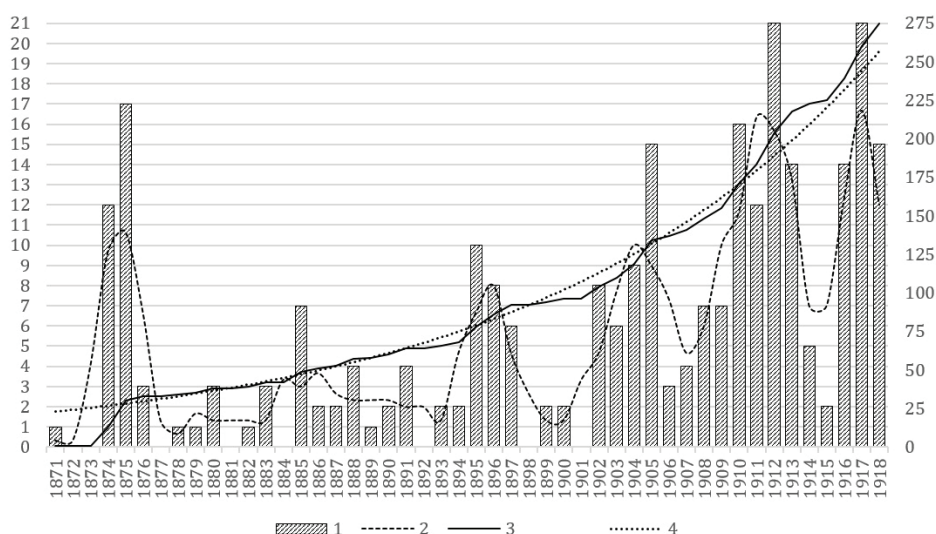
kös jogú tagsága az 1885. évi reform után” című tanulmányt ebben a kötetben.

⁸⁸ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint Thurn-Taxis Egonnak eredetileg a magyar hercegi címet szánták (MNL OL K 27 1885.01.21./14.), a Királyi Könyvek alapján azonban végül idegen hercegi méltóságának Magyarországra való kiterjesztésében részesült 1885. április 3-án (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi Könyvek 68. kötet 631.). A két forma közötti árnyalatnyi különbségtétel mibenlétére pillanatnyilag nem tudok választ adni. Közjogi értelemben azonban kétségtől egyenrangúak voltak: Thurn-Taxis Egon nevét ott olvashatjuk a főrendiházi tagságra jogosult nemzetségek lajstromában (1886: VIII. tc. 1.§ I.): „Thurn-Taxis Egon (kinek hercegi méltósága Magyarországra 1885. terjesztett ki) és egyenes leszármazói”.

⁸⁹ A minisztertanács nem túl következetes módon viszonyult a főnemesi cím nők részére történő adományozásához. Amikor Atzél Lajos szerette volna bárói címet örökbefogadott leányára kiterjesztetni, akkor úgy nyilatkoztak, hogy „teljesen szokatlan s a magyar közjog azon elvétel, miszerint a leányok nem származtathatják tovább a családot, ellenkezik az, hogy nőknek nemességi fokok adományoztassanak” (MNL OL K 27 1888.12.22./14.). Alig egy évvel később, Mailáth Sarolta grófi címével kapcsolatban viszont már akként foglaltak állást, hogy „e kérelemnek teljesítése, bár csak nagyon kivételes esetekben lehet ilyen kérelemnek helyt adni, a magyar közjog szerint törvényes akadályokba nem ütközik” (MNL OL K 27 1890.02.08./1.). Végül a dualizmus időszakában a következő 6 nő szerzett – természetesen nem továbbörökíthető – főnemesi címet: Glaser (Forgách) Ilona (1878), Mailáth Sarolta (1890), Magyary-Kossa (Jósika) Beatrix és Valéria (1893), Tihanyi (Nyáry) Anna (1896), Hauer Antónia (1903). Mailáth Sarolta kivételével valamennyien örökbefogadottak voltak.

Főnemesi rangra emelt nők egyébként régebben is előfordultak a magyar történelemben. Péter Katalin kutatásai szerint például 1655-ben Forgách Éva, Judit, Mária, Zsófia és Eszter grófi rangot kapott. Az indoklás szerint azért, mert fitestvérük, a korábban grófi rangra emelt Ferenc, utódok nélkül elhunyt. Még feltáratlan ugyanakkor, hogy „a nőknek adott örökletes rang hogyan működött” ebben az időben, vagyis az utódok esetében milyen gyakorlat érvényesült (Péter 2010: 155).

A rangemelések döntő többsége természetesen Ferenc József nevéhez fűződik, akinek az 1916. november 21-én bekövetkezett haláláig 229 személy köszönhetette a főnemesi rangját. Az 1916. december 30-án megkoronázott IV. Károly még aznap 10 új taggal szaporította a magyar főnemességet, szűk két évre szabott uralkodása pedig 46 főnemesi cím adományozására volt elegendő. Magyar főnemesi rangot utoljára Bogát István gyalogsági tábornok és Ungár Károly főhadnagy kapott 1918. október 17-én. Amennyiben az 1871 és 1918 közötti esztendőket mindegyikében azonos számú rangemelésre került volna sor, akkor ez éves átlagban 5,8 új főnemest eredményezett volna. Az adományozások tényleges gyakorisága és hosszabb távú tendenciája azonban korántsem mondható egyenletesnek.

1. ábra
Főnemesi rangemelések Magyarországon (1871–1918)

- (1) Gyakoriság
- (2) 3 éves mozgóátlag
- (3) Kumulált gyakoriság
- (4) Trendvonal

Az 1. ábrán látható oszlopdiagramok a dualizmus kori magyar főnemesi rangemelések gyakoriságát mutatják, amelyek évenkénti száma 0 és 21 között ingadozott (bal oldali tengely). A fluktuáció hatását csökkentendő, a gyakoriságokból egy 3 éves mozgóátlagot is számoltam, azaz hozzárendeltem minden egyes évhez az aktuális, valamint az egyvel korábbi és az egyvel későbbi évek rangemeléseinek számtani

átlagát.⁹⁰ E mozgóátlag alapján öt nagyobb adományozási hullám látszik kiemelkedni a dualizmus időszakában. Ezek közül az első a neoabszolutizmus időszakában szerzett, a felelős magyar miniszter ellenjegyzését nélkülöző főnemesi címek 1874–1875-ös tömeges megerősítéséhez kapcsolódik. A következő nagyobb hullám az 1890-es évek második felére tehető. Ennek első szakaszát az egyházpolitikai törvények elfogadásának utórengései határozták meg 1895-ben,⁹¹ ezt követően pedig a millenniumi ünnepségek kínáltak alkalmat az uralkodói kegy szokásosnál bőkezűbb gyakorlására. A főnemesi rangemelések 1902 és 1905 között, illetve a koalíciós kormány bukása után tapasztalható felívelése egy-egy belpolitikai szempontból válságos időszakkal esett egybe. Végül 1916–1918-ban az új uralkodó trónra lépése és a világháborús erőfeszítések jutalma tükröződött a főnemesi címek adományozásában. Mindez azonban egyelőre csak egy felületes megközelítés, bizonyos súlypontok körvonalazása, amelyek mentén a későbbiekben közelebbről is megvizsgálandók lehetnének a dualista éra magyar főnemesi rangemelései.

A főnemesi címek adományozásában megmutatkozó hosszabb távú tendencia érzékeltetéséhez érdemes ezekből kumulált gyakoriságot képezni.⁹² Az egyetlen görbére felfűzött adatpontok itt a vizsgált időszak kezdetétől az adott év végéig megtörtént rangemelések számát mutatják. Vagyis jelen esetben a kumulált gyakoriság értéke 1871-ben 1, 1918-ban pedig 275 (jobb oldali tengely). A rangemelések tendenciáját az e két szélső pont között futó görbe, helyesebben az erre illeszthető trendvonal alakja határozza meg. Mivel a kumulált gyakorisági görbénk vonalvezetése igen nagy pontossággal ($R^2=0,9937^{93}$) lekövethető egy exponenciális trendvonalal, ebből adódóan a dualizmus kori főnemesi rangemelések úgy jellemezhetők, hogy az idő előrehaladtával egyre rohamosabban növekedett a számuk.⁹⁴

⁹⁰ $M_t = (R_t + R_{t-1} + R_{t+1})/3$, ahol M a mozgóátlagot, t az évet, R pedig a rangemelések számát jelenti.

⁹¹ Bővebben lásd „A főrendiház örökös jogú tagsága az 1885. évi reform után” című tanulmányt ebben a kötetben.

⁹² Halmos 1995: 457.

⁹³ Az R^2 a trendvonal megbízhatóságát jellemzi. Értéke 0 és 1 között mozoghat. Minél közelebb esik az 1-hez, annál tökéletesebb a trendvonal illeszkedése (Sajtos–Mitev 2007: 216.).

⁹⁴ A vizsgálatból itt kizárásra kerültek az 1874/1875 folyamán tapasztalt tömeges rangemelések. Ezek, rendkívüli események lévén, torzító hatással lettek volna a végeredményre.

Egy lehetőség a főnemesség hagyományos csoporthatárainak felülvizsgálatára: az ősnemesi származás kérdése

Kövér György megállapítása szerint a dualizmus korában „már nem önmagában a nemesi cím adományozása jelentette a csoportformáló tényezőt”,⁹⁵ vagyis esetünkben a főnemességbe való bekerülés, a főnemesi rangok hierarchiájának azonos szintjén való elhelyezkedés nem feltétlenül eredményez társadalmi közösséget is. Célravezetőbbnek látszik tehát, ha a hagyományosnak mondható, rendies jellegű kategorizálásnál árnyaltabban próbáljuk megközelíteni a korszak főnemességét. A magyar társadalomtörténeti szakirodalomba Körvér emelte be Max Weber viselkedésszociológiai ihletettséggű értelmezését a rendekről. Weber szerint a rendi helyzet alapja a jellegzetes életvitel, a formális nevelés, valamint a származásnak vagy a foglalkozásnak kijáró presztízs. A gyakorlatban pedig ez „elsősorban az egymás közötti házasságban ..., esetleg: a közös asztalnál való étkezésben ..., gyakran: bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában, vagy másfajta rendi konvenciókban (»tradíciókban«) jut kifejezésre.”⁹⁶ Weberhez hasonlóan Lakatos Ernő szintén a házasságkötések szerepének fontosságát hangsúlyozta. Ő úgy fogalmazott, hogy „Az osztály kritériuma az, hogy egy osztályon belül lehetséges a házasság a társadalmi hierarchia megsértése nélkül. A »rangon aluli« házasság, mésalliance kifejezések már tudatosan kiemelik az íratlan szabályok létezését. Egy osztály tagjává akkor válik az egyén, ha az osztály közfelfogása a vele való házasságot társadalmilag elismeri (osztályképes = házasságképes)”⁹⁷ A rangszerű házasságkötésekben megmutatkozó szabályrendszer részletekbe menő feltárása természetesen nem várható a jelen, alapvetően makroszinten mozgó tanulmánytól. Egy *lehetséges* orientációs pontot jelenthet azonban az ősnemesi származás fogalma, amelyre alapozva már differenciálni tudunk a dualizmus kori főnemések között.

A korabeli gyakorlat alapján akkor beszélhetünk ősnemesi származásról, ha az illető képes volt megfelelni az úgynevezett őspróba által támasztott követelményeknek, vagyis az erre rendszerezített eljárás során igazolni tudta bizonyos számú nemes őstől való egyenes és törvényes leszármazását.⁹⁸ A kiegyezés idején még eltérő

⁹⁵ Kövér 2004: 102.

⁹⁶ Kövér 2004: 99., Weber 1987: 307.

⁹⁷ Lakatos 1942: 24.

⁹⁸ Az ősnemesi származás bizonyításának mikéntjéről bőséges tájékoztatást nyújtanak a korabeli nemességi kézikönyvek, így Langer 1862., Marcziányi 1886., Kempelen 1907., Ölyvedi 1910. Az őspróbák dokumentumai számos főnemesi hagyatékban fennmaradtak. A gróf Károlyi Gyula (1871–1947) kamarási kinevezéséhez (1902) szükséges dokumentáció például a követ-

volt a Habsburg Birodalom egyes országainak és tartományainak helyi nemességétől megkívtat ősi próbák jellege (német és magyar/erdélyi próbák, továbbá a nem sokkal korábban elvesztett olasz tartományok nemeseire is külön szabályrendszer vonatkozott),⁹⁹ mígnem 1869-ben Ferenc József egységesítette az eljárást és ettől kezdve a korábbi „német próba” vált irányadóvá az Osztrák–Magyar Monarchia teljes nemességére nézve. Ennek során azt kellett bizonyítani az ősnemesi státusra igényt formáló jelöltnek, hogy a 8 apai ükszüelője és a 4 anyai dédszüelője nemesként látta meg a napvilágot, ezek utódai pedig – azaz a vizsgált személy egyenes felmenői, akik értelemszerűen maguk is valamennyien nemesek – nem lehettek sem törvényesítettek, sem örökbefogadottak.¹⁰⁰ 1898-tól kezdve pedig már anyai részről is 8 nemes születésű ős kívántatott meg a próba sikeres letételéhez.¹⁰¹ Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy akinek nem nyúlt vissza a nemessége négy generációnál régebbi időre, az egészen biztosan nem tudott az őspróbának megfelelni. Ennél azonban jóval többről volt szó: „az ősnemesi minősítés alatt nem annyira a régi nemesi származás, mint inkább a tiszta nemesvérűség, vagyis az értendő, hogy az illető nemcsak maga, hanem közelebbi és távolabbi rokonai is, negyedízigen már mint nemesek származtak a világra”.¹⁰² Látható, hogy ebben a tekintetben érvényesült az egy és ugyanazon nemesség elve, vagyis a főnemesi cím itt önmagában nem jelentett semmit – hiszen mögötte állhatott egészen régi, de akár első generációs nemes is.

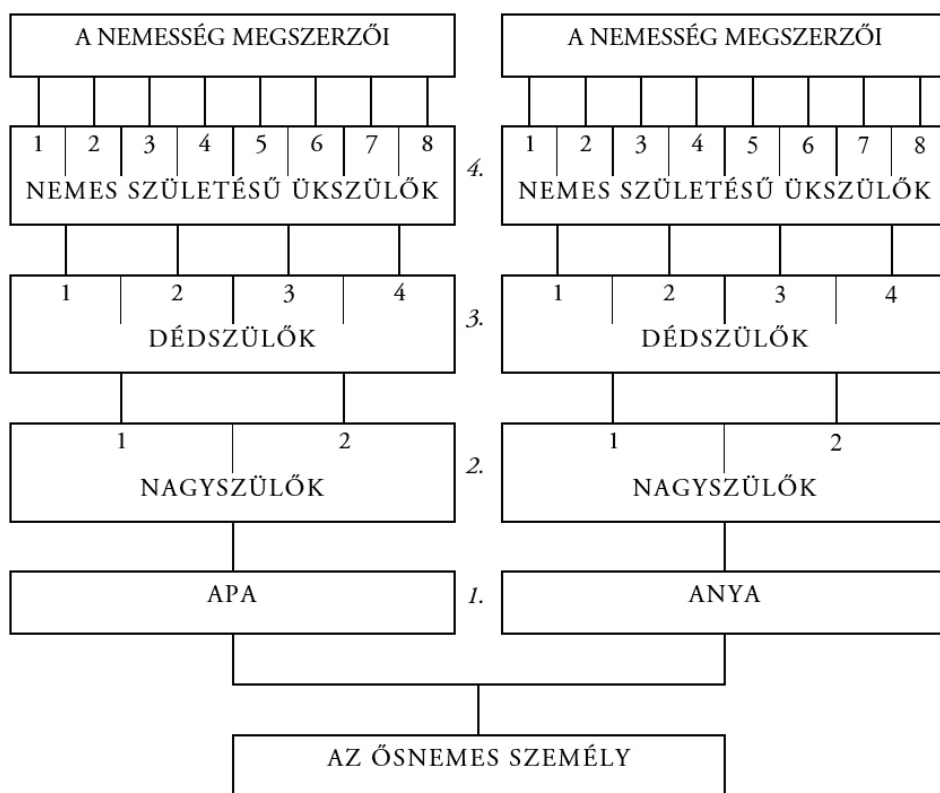
kezőket tartalmazza: 1) Az ún. ősfát, vagyis a jelölt apai és anyai felmenőit öt generációra visszamenőleg feltüntető táblázatot. 2) A dedukció elnevezésű kéziratos füzetet, amelyben szövegesen is megmagyarázásra kerültek az egyes leszármazási kapcsolatok. 3) Anyakönyvi kivonatokat, melyekkel az előzőekben foglaltakat ténylegesen is alátámasztották. Bár az ősnemesi származással járó előnyök a Monarchia felbomlásával elvesztették eredeti jelentőségüket, a beszerezett dokumentumoknak, úgy tűnik, volt egy későbbi, másodlagos felhasználási területe is: a zsidótörvények miatti kötelező származásigazolás (MNL OL P 416 /Károlyi Gyula iratai/ 8. fiók 36. csomó).

⁹⁹ Langer 1862: 183–193. A magyar/erdélyi próbáknál – szemben a későbbi említendő gyakorlattal – még elsősorban a nemesség régiségére helyeződött a hangsúlyt.

¹⁰⁰ Marcziányi 1886: 99–100., 75–76.

¹⁰¹ Kempelen 1907: 67–68., 100., Ölyvedi 1910: 437–441. A 16 nemes születésű őssel kapcsolatban néhol téves, vagy legalábbis a lényegét nem tükröző definíciókkal is találkozhatunk. Madaras Évánál például „őseiket 16 generációra visszamenőleg” kimutatni tudó nemesekről olvashatunk (Madaras 1993: 107.). Körvér György megfogalmazása szerint pedig „16 nemes őst kellett a családfán felmutatni” (Kövér 2004: 101.).

¹⁰² Ölyvedi 1910: 436–437.

2. ábra

Az ősnemesi származás igazolásához használt ún. ősfá sematikus rajza

Az ősnemesi származáshoz kapcsolt társadalmi előnyök között elsőként az udvarképességet említtem meg, ami azt jelentette, hogy az ezzel bíró személyek bizonyos ünnepélyes alkalmakkor (udvari bálók, díszebédek, körmenetek stb.) megjelenhettek az uralkodó környezetében, illetve igényt formálhattak arra, hogy meghívást kapjanak oda.¹⁰³ Ugyancsak az udvarhoz kapcsolódott, s ép-

¹⁰³ A nem ősnemesi származású egyének csak bizonyos magasabb tisztségek és méltóságok betöltése esetén rendelkeztek udvarképességgel, az egyéb földi halandók pedig kivételesen kaphattak meghívót (Marcziányi 1886: 90–96.). Az uralkodó 1868-ban rendszeresítette a „bál az udvarnál” (Ball bei Hof) elnevezésű rendezvényt, amely – szemben az udvarképes társaság jelenlétében zajló „udvari bálokkal” (Hofball) – alkalmat nyújtott „a polgári világ kitűnőségeinek is, hogy az udvarral társadalmi téren is közvetlen érintkezésbe jussanak, a miből régente egészen ki voltak zárva. A »bál az udvarnál« nevezetű ünnepélyre minden polgári osztály egy vagy több kiválóbb képviselője hivatik meg” (Marcziányi 1886: 93.). Az udvarnál tartott bá-

pen ezért elválaszthatatlan volt az udvarképesség kritériumrendszerétől a császári és királyi kamarási (aranykulcsosi) méltóság.¹⁰⁴ 16 nemes születésű úkszülőt kellett kimutatnia annak is, aki a Szuverén Máltai Lovagrend tagjai közé kívánt tartozni, akár jogi, akár tiszteletbeli lovagként, hasonlóan a Német Lovagrend fogadalmi és tiszteleti tagjainak.¹⁰⁵ Az elszegényedett nemes hölgyek számára fenntartott bécsi, prágai, innsbrucki, grazi és brünni alapítványi intézetek szintén őspróba letételét követelték meg a jelentkezőktől. Az első három ugyanazt, ami a Szuverén Máltai Lovagrendnél is elő volt írva, míg a két utóbbi valamivel enyhébb feltételeket támasztott. Az őspróba jellegétől függetlenül azonban az alapítványi hölgyek valamennyien udvarképesnek számítottak.¹⁰⁶ A fentebb elmondottak alapján tehát az újabb keletű nemesek ki voltak zárva a társadalmi érintkezés és presztízs bizonyos formáiból, továbbá házasságkötés esetén sem

lokról bővebben lásd: A budapesti társaság 1886: 17–18., Herzig 1899: 90–96., Reden 1989: 91–96., Cieger 2004a: Vér 2009: 92–114.

¹⁰⁴ Kamarások az ősi nemesség 24 éven felüli férfi tagjai lehettek, amennyiben kérelmezték, és az uralkodó sem zárkózott el az adott illető kinevezése előtt. A méltóság viselője tényleges udvari szolgálatra is beosztható volt, ezen kívül kötelességét képezte az udvar nagyheti szertartásain és az úrnapi körmeneten való részvétel. Rendkívüli udvari események, például keresztelők, esküvők, temetések és a koronázás alkalmával szintén számítottak a berendelt kamarások jelenlétére (Marcziányi 1886: 97–120., Kempelen 1907: 99–108.). A nagyhét udvari szertartásairól és az úrnapi körmenetről bővebben lásd: Herzig 1899: 82–88., Reden 1989: 90–91.

A kamarások név szerinti listáját kezdetől fogva közölte a Magyarországi tiszti cím- és névtára. Az első két megjelent évfolyamban (1873, 1875) még csak a magyar honosságú kamarások szerepelnek, majd 1879-től kezdve már – avatási évek szerint rendezve – az összes élő kamarás feltüntetésre került. 1900 végén például 1566 császári és királyi kamarást tartottak számon, melyek közül 343 személy (21,9%) nem rendelkezett főnemesi címmel. A kamarások lajstromján szereplő köznemesek (a Berzeviczy, Kubinyi, Dőry, Kállay, Máriássy, Ürményi, Bezerédj, Görgey, Beniczky, Fáy, Okolicsányi, Szmrecsányi, Szemere, Rakovszky és még számos egyéb nemzetség tagjai) tehát ugyanúgy képesek voltak megfelelni a születés jogán bírt udvarképesség kritériumrendszerének, mint a velük egy lapon említett főnemesi rangú társaik (MTCN 1901. 74–85.).

A kamarássághoz szükséges életkornál fiatalabb, kitűnő tanulmányi előmenetellel bíró és ősnemesi származású ifjak mint császári és királyi nemes apródok teljesíthettek kisegítő udvari szolgálatot (Kempelen 1907. 98., Ölyvedi 1910. 439–440., Reden 1989. 85.). Létszámukat tekintve ők jóval kevesebben voltak a kamarásoknál: 1900-ban mindössze 22 nemes apródok tartott nyilván a tiszti címtár (MTCN 1874–1918: 1901. 24.).

¹⁰⁵ Langer 1862: 25–37., Marcziányi 1886: 121–129., 148–158., Kempelen 1907: 77–91., Ölyvedi 1910: 441–444.

¹⁰⁶ Langer 1862: 37–42., Marcziányi 1886: 175–194., Kempelen 1907: 112–123., Ölyvedi 1910: 444–445.

számítottak egyenrangú partnernek. Az ősnemesi státus átörökítésének ugyanis elengedhetetlen feltétele volt a rangszerű házasság, hiszen a rangon alul – egy újnemessel vagy *horribile dictu* egy polgári személlyel – házasodott egyén leszármazottai értelemszerűen nem tudtak többé az őspróba kritériumainak megfelelni. A nem elég körültekintően megválasztott házastársnak így több generációra kiható negatív következménye lehetett.¹⁰⁷ Egyenrangú házassághoz volt kötve továbbá a hölgyek esetében a Csillagkereszt-rend adományozása. Ennek tagjai csak az őspróbának megfelelni képes, római katolikus nők lehettek, akik egyúttal igazolni tartoztak férjeik udvarképességét is. Többnyire közülük kerültek ki az udvarhölgyek, valamint a császár- és királyné palotahölgyei. Utóbbiak lényegében a kamarások női megfelelői voltak, s ha történetesen nem viselték a Csillagkereszt-rend jelvényét, akkor ahhoz hasonlóan őspróba letételére voltak kötelezettek.¹⁰⁸

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a dualizmus korának új főnemeseit. Valamennyiük ősfájának elkészítése természetesen több ezer ős felkutatását és vizsgálatát feltételezné, ami a genealógiai segédkönyvek hiányosságai és a töredékes forrásadottságok miatt észszerű határidőn belül aligha vihető végbe. Így a lehetőségekhez alkalmazkodva közvetett módon próbálom kiszűrni, hogy a kérdéses személyek közül kik lehettek ősnemesek, illetve kik nem voltak azok. A beavatottak számára vizuálisan is egyértelművé tehettem ezt a császári és királyi kamarási, valamint a palotahölgyi méltóság, továbbá a Csillagkereszt-rend vise-

¹⁰⁷ Marcziányi György meglátása szerint a rangon aluli házasság („mésalliance”) mibenlétét illetően „gyakran egészen téves fogalommal találkozunk. Ha p. egy oly bárói család, melynek nemessége egészen új keletű, egyik sarja egy köznemes, de tiszta leszármazását megőrzött családdal összeházasodik, a laikus inkább azt hajlandó hinni, hogy a mésalliance arról az oldalról köttetett, mely fényesebb arisztokrata címmel és talán nagyobb vagyonnal bír, míg nemesi szempontból ítélve éppen az ellenkező áll, mert e felfogás szerint az a fél házasodik meg nemesi rangján alól, a ki törzsfájának tisztaságát ... kimutatni tudó nemes létére, az ősi próba letételére képtelen család sarjával kel össze, miután ily egybekelés ... folytán a mindaddig alapítvány- és udvarképes volt család az új házasságból származandó első generációtól kezdve harmad- vagy ötödiziglenig elveszti abbéli és a nemesi leszármazástól függővé tett egyéb nemesi előnyeit” (Marcziányi 1886: 67).

¹⁰⁸ Marcziányi 1886: 173–174., Kempelen 1907: 108., Ölyvedi 1910: 440–441. A tiszti címtár 1900 végén – a Habsburg főhercegnőkön kívül – 203 csillagkeresztes hölgyet tartott számon, kevés kivétellel házas vagy özvegy asszonyokat. A kivételek közé tartoztak például a néhai Erzsébet királyné udvarhölgyei, Festetics Mária és Sztáray Irma grófnők, valamint a felolvasónőként feltüntetett Ferenczy Ida. Ugyanekkor a császári és királyi palotahölgyek listája 278 személyt számlált, akik valamennyien a férjezett nevükön voltak nyilvántartva (MTCN 1874–1918: 1901. 61–69.). Az udvar- és palotahölgyekről bővebben lásd: Faludi 2012.

lésének úton-útfélen való feltüntetése. Figyelembe kell vennünk viszont azt is, hogy ezen dekórumokért kifejezetten folyamodni kellett, amit különböző okok miatt nem mindenki tett meg.¹⁰⁹ Az ősnemes személyeken ezért a következőket értem:¹¹⁰

1. Akik császári és királyi kamarási vagy palotahölgyi méltóságot viseltek, továbbá akik a Csillagkereszt-rend tagjai voltak.
2. Akik bár nem voltak a felsorolt kitüntető címek birtokában, de édesapjuk kamarás volt, édesanyjuk pedig csillagkeresztes és/vagy palotahölgy. Az ilyen, rangszerű házasságból származó gyermekek értelemszerűen maguk is képesek lettek volna az őspróbán való helytállásra.
3. Ugyanezen logika alapján, ha valakinek az (egyik) édestestvéréről tudjuk, hogy ősnemesi származású volt, akkor saját maga is annak tekinthető, hiszen a felmenőik azonosak.

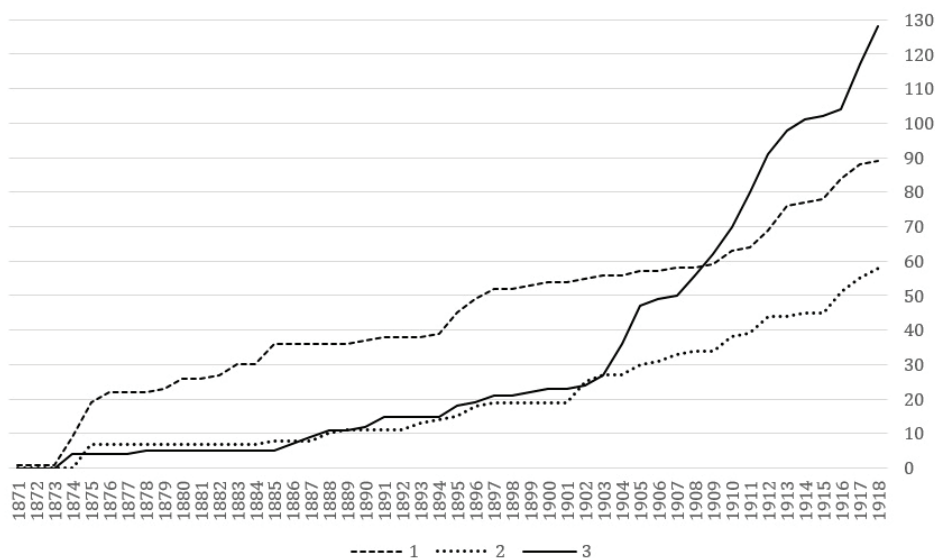
¹⁰⁹ Az akadályok lehettek például anyagi természetűek. Egyrészt illetéket kellett fizetni a kamarási méltóság elnyeréséért, amelyet még tetézett a szükséges dokumentáció beszerzésének és összeállításának költsége. Másrészt a feltételek között szerepelt, hogy a „magánosztályhoz tartozó jelöltek ... a rangnak megfelelő vagyont tartoznak kimutatni; ha cs. k. kamarásokká kinevezetnek, ő Felsége legmagasabb engedélye nélkül nem vállalhatnak semmiféle magán- vagy egyéb oly hivatal, mely pénzbeli járulékkal, osztalékkal vagy irodailletmények élvezetével össze van kötve” (Marcziányi 1886: 101–102.). Tehát a kamarási cím nemcsak eleve feltételezte egy vagyoni nívó meglétét, hanem egyúttal elzárta a kereseti lehetőségtől azokat, akik jóllehet kiváló ősfával bírtak, de egyébként rászorultak volna arra. Ugyanakkor a kamarási méltóságtól való elzárkózásnak politikai okai is lehettek, vagyis kifejeződhetett ebben a magatartásban az uralkodóval és a dualista berendezkedéssel szembeni ellenérzés is (noha ez a szempont a vizsgálat alá vont új főnemesek esetében kevésbé tűnik relevánsnak). Előfordult az is, hogy olyan fiatal emberek – gyerekek – kaptak főnemesi címet, akik még a Monarchia összeomlásának idején sem töltötték be a kamarási cím elnyeréséhez minimálisan szükséges 24 éves életkort, vagyis eleve nem folyamodhattak ennek adományozásáért. Összegezve: a főszövegben felsorolt méltóságok viselői kétségkívül udvarképesnek számítottak, de ezek hiányából még nem feltétlenül következik az, hogy a kérdéses illető nem felelt (volna) meg az őspróba kritériumainak.

¹¹⁰ Forrás gyanánt mindenekelőtt a Vásárhelyi Miklós és Szluha Márton által összeállított Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. című sorozatot használtam. (Vásárhelyi–Szluha 2005–2013.) Ez azonban eléggé következtelen módon közli, vagy éppenséggel nem közli a külföldi hangzású nevet viselő magyar főnemesek ősfáit. Továbbá önálló címszövekként természetesen nem tartalmazza a csillagkeresztes és palotahölgyeket. Bevontam tehát a vizsgálatba a Magyarország tiszti cím- és névtárának köteteit, valamint szükség esetén a genealógiai szakirodalmat is.

Az ősnemesek mellett kialakítottam még két másik csoportot is a dualizmus idején rangemelésben részesültekből. Az általam parvenünek nevezett kategóriába azokat soroltam be, akiknek a nemessége nem nyúlt vissza négy generációnál régebbi időre. Ők tehát azok, akik biztosan nem tudtak az ősnemesi kvalifikációnak megfelelni. Végül e két, szélső pólust képviselő csoport mellett a fennmaradó személyekből létrehoztam egy köztes kategóriát is. Ebbe azok kerültek, akiknek a nemessége ugyan négy generációnál régebbi keletű volt, de a fentiek alapján nem tekinthetők biztosan ősnemesi származásúnak. Ennek természetesen számos oka lehetett. Deklasszáldott nemesek éppúgy előfordulhatnak ebben a csoportban, mint olyanok, akiknek a díszes címek hiányában pillanatnyilag rejtve maradt az egyébként kifogástalan származása.

Az 1871 és 1918 közötti magyar főnemesi rangemelések kedvezményezettjeit a fenti szempontok alapján körvonalazott három kategóriába besorolva a következő értékeket kapjuk: 89 (32,4%) rangemelésben ősnemes személy részesült, 128 (46,5%) rangemelést a parvenü kategória tagjai kaptak, míg a maradék 58 (21,1%) rangemelés gazdája a köztes csoportba soroltatott. A parvenü kategória tagjai közül 101 fő (a dualizmus idején főnemesi rangra emelt személyek 36,9%-a) még nem nemesként látta meg a napvilágot. Ebből a körből a leghosszabb ideig Kövess Hermann viselte a köznemesi címet: az édesapja érdemei révén 19 évesen, 1873-ban megszerzett nemességet 44 év múltán, 1917-ben követte a bárói rang adományozása.¹¹¹ 38 személy (az összes új főnemes 13,9%-a) viszont a köznemesi rangfokozat kihagyásával egyenesen a főnemesség soraiba lépett. A parvenü kategóriába sorolt többi, már születésénél fogva a nemességhez tartozó 27 személy (az új főnemesek 9,8%-a) 57 és 171 év között szóródó nemesi múlttal dicsekedhetett.

¹¹¹ Gudenus 1990–1999: II. kötet 117.

3. ábra

A főnemesi rangemelések kumulált gyakorisága (1871–1918)¹¹²

(1) Ösnemes kategória

(2) Köztes kategória

(3) Parvenü kategória

A fentebb körvonalazott csoportokat figyelembe véve készítettem el a rangemelések kumulált gyakoriságának diagramját (3. ábra), amelyen megfigyelhetők az egyes kategóriákon belül mutatózó tendenciák, valamint ezek egymáshoz viszonyított helyzetének alakulása a korszak folyamán. Az 1874–1875-ös rangemelési hullám során megerősített, illetve Magyarországra kiterjesztett 25 főnemesi cím közül 14 kedvezményezett ősnemesi származású volt, 7-en a köztes, 4-en pedig a parvenü kategóriából kerültek ki. Ezzel párhuzamosan további 4 ősnemes személy a magyar főnemesiség eredeti adományozásában részesült. Ez tehát az a kiinduló bázis, ahonnan a dualizmus korának főnemesi rangemelései elrajtoltak az 1870-es évek közepén. A következő évtized feltűnő tendenciája a köztes és a parvenü kategória stagnálása volt. Utóbbi létszáma egy örökbefogadott hölgy révén mindössze 1 fővel emelkedett ebben az időszakban. Ekkor még a főrendiházi reform előtt vagyunk, vagyis minden közjogi rendezett helyzetű magyar főnemes férfi automatikusan jogosult a királyi meghívó igénylésére. Ahogy korábban utaltam rá, a minisztertanács több-kevesebb

¹¹² Az adatok a tárgyév végének állapotát tükrözik.

sikerrel igyekezett is visszafogni az új rangemelések számát, az uralkodó elé felterjesztett jelölteket pedig, úgy tűnik, alaposan megválogatták. Mindenesetre ebben az évtizedben – az említett hölgy kivételével, aki természetesen nem jöhetett számításba főrendiházi tagként – csak ősnemes személyek kaptak magyar főnemesi címet. Így az 1885 tavaszáig rangemelésben részesült 43 személy megoszlása a következőképpen alakult: 31 ősnemes, 7 köztes kategóriába tartozó, 5 parvenü. A reform után azonban megindult a parvenü és a köztes kategória tagjainak ekkor még nagyjából párhuzamos, viszonylag egyenletesnek mondható növekedése. Ezzel az ősnemes személyeknek adományozott főnemesi címek már nem nagyon tudtak lépést tartani: 1885-től 1918-ig mindössze öt olyan esztendő (1894–1897, 1916) volt, amikor az ősnemes kategória görbéje meredekebben emelkedett, mint a parvenü kategóriáé. 1902 után a parvenüknél adományozott főnemesi címek száma addig nem tapasztalt tempóban növekedésnek indult, elhagyva immáron a köztes kategória görbét, majd 1909 folyamán, az ősnemesek számát is felülmúlva, meghatározó tényezővé vált a dualizmus korának rangemelésén belül.

A kortársak és a szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint a dualizmus idején olyan új elemekkel is gyarapodott a hazai főnemesség, amelyek nem igazán illettek bele az addig tapasztalt képbe. A fentiekben ezt a kontrasztot kívántam érzékeltetni az ősnemes és a parvenü kategóriák segítségével. Noha e csoportosítás még finomításra szorul, azért nem teljesen légből kapott. Ismert ugyanis, hogy különbséget lehet tenni az úgynevezett „első” és „második” társadalom/társaság között. Eszerint „Az első társadalomba azokat sorolták, akik a »Hoffähigkeit« (udvarképeség) birtokában voltak”.¹¹³ Vagyis az ősnemes származásúak mindenképpen ide tartoztak. Mellettük a 19. század második felében már megfigyelhető egy „nagy lendülettel előretörő »második társaság«, a kapitalizmus térhódításával kialakuló, sőt éppen a modernizációs folyamatot hordozó új elit. (...) a fináncburzsoázia, a gazdag bankárok, az ipari mágnessok ..., tehetős kereskedők, háztulajdonosok, de rajtuk kívül magas rangú hivatalnokok, szabadfoglalkozásúak, neves tudósok és művészek alkották a tőkés fejlődés új polgári elitjét”.¹¹⁴ Őket pedig, pontosabban egy részüket, a parvenü főnemesek között sejtem. A kutatás további feladatai közé sorolom a kialakított csoportok tartalommal való megtöltését, személyekkel történő benépesítését, nem csupán az újonnan érkezet-

¹¹³ Kövér 2004: 101.

¹¹⁴ Madaras 1993: 108. Gyáni Gábor megfogalmazásában ez így hangzik: „a bárói cím nem minden esetben jelentette a »legelső társaság« körébe történő automatikus bekerülést. Az újonnan nemesített bárók (katonatisztek, állami főhivatalnokok, tudósok és elsősorban vállalkozó nagypolgárok) valójában egy új, immáron »polgári« arisztokráciát képeztek, s nem tagozódtak be a történelmi arisztokráciába” (Gyáni 2004: 224.).

tekre gondolva, hanem kiterjeszkedve immáron a vizsgált időszakban élő valamennyi magyar főnemesre. Ezáltal olyan új csoporthatárok kerülhetnének előtérbe, amelyek túlmutatnak a főnemességen mint rendi kategórián és a szokásos elemzési kereten.

A főnemesi nemzetségek száma (1885–1918)

A magyar főnemesség mint értelmezési keret körvonalazása után arra igyekszem választ találni, hogy milyen létszámú volt ez a csoport. A főnemesi nemzetségek (családok) számának kérdése időről időre felbukkan a szakirodalom lapjain. Az alábbiakban először a már ismert adatközléseket tekintem át, kitérve e források hiányosságaira, illetve az ebből adódó problémákra is.

Szerző	Időpont	A főnemesség nemzetségek (családok) száma
Fényes Elek	1840	a szűkebb Magyarországon 4 hercegi, 79 grófi, 84 bárói nemzetség, valamint további 38 „honos és birtokos” indigena főnemesi nemzetség
Vörös Károly	1848 körül	a szűkebb Magyarországon 3 hercegi, 80 grófi, 95 bárói nemzetség, valamint Erdélyben további 11 grófi és 20 bárói család
Hanák Péter	1848 körül	3 hercegi, 91 grófi, 115 bárói nemzetség = körülbelül 600 család
Szabad György	1849–1867	körülbelül 220 főnemesi nemzetség = 600–700 család
Vörös Károly	1885	12 hercegi, 108 grófi, 86 bárói család, köztük 10 hercegi, 35 grófi és 5 bárói indigena család
Lakatos Ernő	1867–1918	körülbelül 250-300 főnemesi család (nemzetség)
Hanák Péter	1918 körül	1200-nál több főnemesi család

4. ábra

A magyar főnemesi családok és nemzetségek (családok) száma a szakirodalom alapján

1840-re vonatkozóan a kortárs Fényes Elek a Magyarország statistikája című munkájában 4 hercegi, 79 grófi és 84 bárói nemzetséget sorolt fel, valamint az indigenák közül megemlített még 38 „honos és birtokos” főnemesi nemzetséget.¹¹⁵ Fényes adatsora a korabeli kalendáriumokhoz csatolt sematizmusokból származik. Feltételezhetően ehhez a forráshoz folyamodott Vörös Károly is, amikor az ún. tíz-kötetes Magyarország története V. kötetében – az 1790 és 1848 közötti időszakot tárgyalva, de sejtésem szerint annak legvégére vonatkozó adatokat közölve – a szűkebb Magyarországon 3 hercegi, 80 grófi és 95 bárói nemzetségben, illetve csak Erdélyben birtokos további 11 grófi és 20 bárói családban határozta meg a főnemesi

¹¹⁵ Fényes 1842: 119–120.

nemzetségek számát. A magyar Szent Korona országainak főnemessége tehát Vörös adatai alapján – a honosítottak nélkül, akikről nem szólt – összesen 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetségből vagy családból állt 1848 körül.¹¹⁶ Szabad György szerint a neoabszolutizmus időszakának főnemességét „alig 220 arisztokrata nemzetség, mintegy 600-700 család” alkotta.¹¹⁷ A főrendiház 1885. évi reformját vizsgálva Vörös Károly megkísérelte „a főnemesség 1880-as évekre jellemző teljes létszámának, ezen belül a hazai eredetű és az indigenátust nyert családok ... arányának” meghatározását is. Kutatása alapján a reform előtti utolsó országgyűlés főrendiházába 12 hercegi, 108 grófi és 86 bárói, összesen 206 család tagjai kaptak személyre szóló királyi meghívót, vagyis elvileg belőlük állt a magyar főnemesség az 1880-as évek közepén. Közülük 10 hercegi, 35 grófi és 5 bárói – összesen tehát 50 – család „főrendisége ... nem magyar eredetű, hanem »honfűsített«. Alapjában külföldi famíliák ezek, kivétel nélkül a német-római, illetve a Habsburg-birodalmi arisztokráciából”.¹¹⁸ A főnemesség dualizmus kori gyarapodásáról Lakatos Ernő azt írta, hogy „I. Ferenc József és IV. Károly 204 főnemesi címet adományozott (nem számítva az örökbefogadás útján történt főnemesítéseket, továbbá az átruházásokat, valamint a külföldi rang jogos használatára szóló engedélyeket sem)”. Ugyanő a korszak főnemesi családjainak (nemzetségeinek) számát 250-300 közöttire tette.¹¹⁹ Hanák Péter adatai szerint az „1848 előtt 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetséget – mintegy 600 családot – számláló főnemesség a dualizmus korában szaporodás, birtokosztódás és a gyakori főnemesítés révén jócskán gyarapodott, száma meghaladta az 1200 családot. A magyarok közül ... csak Festetics Tasziló kapott hercegi rangot ... A grófi rangot bizonyos mértéktartással alig egy tucat kegyeltnek adományozták, a bárók köre viszont ... mintegy 140 új családdal frissült fel”.¹²⁰

Aki érzékeltetni szeretné a dualizmus kori magyar főnemesség létszámát, az általában a fentebb említett munkák valamelyikéhez szokott fordulni. Példa gyanánt A kastélyok és mágnások című kötet Csorba László által írt bevezető tanulmányát szeretném idézni. Bár Az arisztokrácia világa a Monarchia Magyarországon címet viselő fejezet – népszerűsítő munka lévén – egyáltalán nem tartalmaz szakirodalmi hivatkozásokat, ennek ellenére teljesen egyértelműen felismerhető benne a fenti munkák hatása, azoknak a kompilációját adja:

¹¹⁶ Vörös 1980: 491.

¹¹⁷ Szabad 1979: 582.

¹¹⁸ Vörös 1987: 399–400.

¹¹⁹ Lakatos 1942: 19–21. A főszövegben a család kifejezés szerepel, de ez a lábjegyzetben pontosításra kerül: „Nem jogi értelemben vett családot, hanem nemzetséget értek itt”.

¹²⁰ Hanák 1978: 435–436.

„De lássuk először, mekkora csoportról is van szó, ha a magyar arisztokráciáról beszélünk. Korszakunk végén ... ezerkétszáz főrangú család tekinthette megtestesítésnek, hogy vadonatúj egyenruhákba bújtatott fiai ott integethettek a ... fellobogózott pályaudvarokon. (...) E viszonylag magas szám egyébként éppen a dualizmus időszakájában lezajló megduplázódás eredménye. 1848 előtt csupán 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetség – mintegy 600 család – alkotta a hazai főnemességet. (...) korszakunk legvégén megjelent a magyar hercegi méltóság: 1911-ben Festetics Tasziló, 1917-ben pedig Lónyay Elemér gróf kapta meg ezt a kiváltságot. Összegezve: korszakunk uralkodói, I. Ferenc József és IV. Károly 204 új főnemesi címet adományoztak. (...) A grófságot viszonylag szűk marokkal mérte ugyan (alig tucatnyi az adományozottak köre), de annál bőkezűbben osztogatta a báróságot. ... mintegy száznegyven homo novus” tartozott az utóbbi csoportba.¹²¹

Lakatos Ernő, Hanák Péter, Vörös Károly és a többiek adatai évtizedek óta jelen vannak a szakirodalomban, s generációról generációra öröklődve – a dualizmus kori magyar főnemesi társadalomról vallott egyéb, sematikus nézetekkel együtt – szinte elengedhetetlen részét képezik a téma bemutatásának. Látható azonban, hogy igen töredékes, néhol csak egy-egy (és összesen sem sok) időmetszetre vonatkozóan, máshol hosszabb időintervallumokra, de hozzávetőlegesen megadott adatokról van szó. Legtöbbször sajnos nem derül ki, hogy a kérdéses szerzők milyen forrásokból és milyen módszerrel dolgoztak, a fogalomhasználatuk (család és/vagy nemzetség) következtlen, s nem mellékes körülmény az sem, hogy – Fényes Elek munkáját nem számítva – csupán számok kerültek közlésre, jobb esetben néhány példával kiegészítve. Összegezve tehát: a szakirodalomból kinyerhető adatok kétes pontosságúak és hiányosak, sem az egymással való összehasonlításra, sem a tendenciák érzékelésére, sem a továbblépésre nem alkalmasak. Komolyabb kutatás legalábbis aligha alapítható rájuk.

Szerencsére azonban rendelkezésünkre áll egy olyan forrás az 1885 körüli időkből, amely lehetőséget kínál a magyar főnemesi nemzetségek állományának az eddigieknél pontosabb rekonstrukciójára, majd erre alapozva egy személyi szintű adatbázis összeállítására. A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk következtében ugyanis elengedhetlenné vált a tagságra elvileg jogosultak körének folyamatos nyilvántartása. A törvény intenciója szerint a főrendiháznak egy 21 tagú bizottságot kellett választania abból a célból, hogy a kormány által szolgáltatott adatokat alapul véve megállapítsa „azon családok névjegyzékét, a melyeknek tagjai a ... főrendiház örökös tagjai”. Ez a lista a nyilvánosságra hozatal után, az esetleges kifogásokat is figyelembe véve, a következő ülés alkalmával a törvény-

¹²¹ Baji–Csorba 2006: 7–8.

hozás elé volt terjesztendő.¹²² Az így megszületett 1886. évi VIII. törvénycikkben rögzítésre került „a főrendiházban örökös tagsági joggal bíró családok névsora”: a törvény felsorol 19 hercegi, 136 grófi és 118 bárói családot, amelyen belül 14 hercegi, 61 grófi és 25 bárói család honosított eredete az indigenátus becikkelyezésének tényével (a vonatkozó törvénycikkre való hivatkozással) van jelezve. A továbbiakra nézve intézkedés történt a főrendek családkönyvének rendszeresítéséről és annak folyamatos vezetéséről, kiegészítéséről is.¹²³ Az alábbiakban ehhez a törvényhez szeretnék néhány értelmező megjegyzést fűzni.

Bár a korabeli forrásokban, a szakirodalomban és a hétköznapi szóhasználatban is meglehetősen elterjedt a „nemesi család”/„főnemesi család” kifejezés használata, ez azonban a mai olvasó számára sokszor megtévesztő lehet.¹²⁴ Nézzük meg például, hogy milyen személyi kör tartozott az 1886. évi VIII. törvénycikkben a grófok között feltüntetett Festetics család alá. Grófi címet 1766-ban Festetics Pál és testvére, Károly, 1772-ben egy másik Pál, 1874-ben pedig Ágoston és Dénes testvérek, valamint unokaöcsük, Imre kapott az uralkodótól.¹²⁵ Vagyis a főrendiházi reform idején ők, illetve az ő leszármazottaik alkották a tagságra feljogosított, s 1886-ban ilyenként becikkelyezett Festetics családot. Csakhogy a felsoroltak legközelebbi közös őse a 17. század közepén született,¹²⁶ azaz a 19. század végi utódok már igencsak távoli

¹²² 1885: VII. tc. 2., 22–23. §

¹²³ 1886: VIII. tc. 2–5. § A családkönyvet két, egymással azonos példányban kellett vezetni, amelyek közül az egyik a főrendiház archívumában, a másik pedig az Országos Levéltárban volt elhelyezendő. Az előbbi kötet lelőhelye jelenleg ismeretlen, az utóbbi viszont megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 1526 utáni gyűjteményében: MNL OL R 64 9. tétel C. Ebbe először is beiktatták a fentebb említett hercegi (1–19. oldal), grófi (20–155. oldal) és bárói (156–273. oldal) családokat, majd a törvény rendelkezéseinek megfelelő alakissággal minden év végén kiegészítették a főrendiházi tagságra újonnan feljogosított, illetve magvaszakadt családok felsorolásával, utoljára 1915. december 15-én (274–423. oldal). Az elmaradt bejegyzéseket az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. évi XXII. törvénycikk 17. §-ának rendelkezése szerint 1926. november 30-án pótolták (424–432. oldal).

¹²⁴ A probléma illusztrálására Tóth-Barbalics Veronika egyik tanulmányát idézem, amelyben a szerző többször is szükségét érzi megmagyarázni, hogy éppen mit ért a család alatt: „A családot itt szűkebb értelemben használom, a külön főnemesi rangra emelt ág jelentésében”, máshol pedig „a családot tágabb értelemben (azonos őstől leszármazó azonos vezetéknevű személyek) használva” fejt ki mondanivalóját (Tóth-Barbalics 2010a: 68–69). Ugyanakkor lehetetlen minden egyes előfordulást kommentálni, így sok esetben rejtve marad, hogy éppen miként értelmezendő egy-egy adat. Én úgy vélem, jobban járunk, ha elkötelezzük magunkat az egyik vagy a másik lehetőség mellett.

¹²⁵ Gudenus 1990–1999: I. kötet 391.

¹²⁶ <http://genealogy.euweb.cz/hung/festet1.html> (A letöltés időpontja: 2019. augusztus 21.)

rokonságban álltak egymással. Márpedig manapság aligha sorolnánk a családtagjaink közé egy kétszáz évvel ezelőtti felmenőnk összes élő ivadékát. (Nagy valószínűséggel nem is tartjuk számon a létezésüket.) Fontos tehát hangsúlyozni, hogy esetünkben egészen másról van szó, mint amit *jelenleg* a család fogalma alatt általában értünk. Ezt a társadalmi intézményt a genealógiai szakirodalom nemzetségnek nevezi, amely alatt egy közös őstől fiágon leszármazó, azonos vezetéknévvel viselő személyek összessége értendő.¹²⁷ Fügedi Erik bővebb meghatározása szerint itt „több, egymással rokon családról, esetenként a családok egész halmazáról [beszélünk], amelyek tagjait apai ági (patrilineáris) rokonság kötötte össze. ... ezen túlmenően nemcsak horizontálisan ölelt fel több azonos fajta egységet, hanem vertikálisan is, ugyanennek a halmaznak a megelőző nemzedékben/nemzedékekben élt egységeit és jövőbeni leszármazóit is”.¹²⁸ Mindezek tükrében mit tartalmaz akkor az 1886. évi VIII. törvény-

¹²⁷ Pandula 2001: 18. A genealógia tehát, nem meglepő módon, a származás közössége felől közelíti meg a nemzetség fogalmát. Ősei azonban kétségkívül mindkinek vannak. Kérdéses viszont, hogy vajon közös nevezőre hozható-e mondjuk egy magát honfoglaló őstől, de legalábbis adatokkal igazolhatóan a középkorból származtató nemzetség azzal, amelynek első ismert őse terménykereskedőként tűnt fel a napóleoni háborúk korában. Ha ugyanis pusztán a származás oldaláról nézzük, akkor mindkettő egyaránt leírható a nemzetség fentebb idézett fogalmával. Emellett minden bizonnyal mást jelentett egy nemzetség tagjának lenni a rendi korszak végén, mint hetven esztendővel később, a Monarchia összeomlásának idején. Vagyis érdemes lenne a későbbiekben elgondolkodni azon, hogy a közös származás – szorosabb vagy lazább – összekötő kapcsán kívül a korszakunkban vajon megtölthető-e még valamilyen egyéb, konkrét tartalommal is a nemzetség fogalma? Erre vonatkozóan lásd: Ballabás 2017b.

¹²⁸ Fügedi 1999: 7. Fügedinek a nemzetség kifejezéssel kapcsolatban okozott problémát, hogy ez a fogalom több kontextusban is előfordul Magyarország középkori történetében. Egyrészt nemzetségnek (genus vagy generatio) nevezi a szakirodalom a honfoglaló törzsek alegységeit, másrészt pedig 1208 és 1406 között oklevelek sokaságában szerepelnek olyan személyek, akik magukat hangsúlyozottan valamely nemzetségből („de genere”) származtatják. Maga Fügedi a késő középkorban megjelenő, az említettekhez képest új alapokon szerveződő nemzetségekkel foglalkozott. A fogalmi zűrzavart ő úgy vélte kiküszöbölni, hogy a honfoglalás korában „ősnemzetségekről”, a 13–14. században „úri nemzetségekről” szólt, az ezek felbomlásával, egyes ágaik önállósulásával létrejövő nemzetségekre vonatkozóan pedig (ezekről van szó fentebb, a főszövegben) a „klán” kifejezés használatát ajánlotta – amit a szakmai körök meglehetősen idegenkedve fogadtak.

Újabban néhány, a dualizmus korával foglalkozó publikációban is felbukkant a „klán” kifejezés használata. Kövér György „A Schosberger-klán” címmel írt tanulmányt (Kövé 2002a: 47–61.), míg Hlbocsányi Norbert a Kohnerekről állapította meg, hogy ők „és a hasonló, pesti nagykereskedő-családok klán-szerű csoportként működtek” — s ezen elvi deklaráció után (a néprajzi(!) szakirodalomra támaszkodva) részletesebben ki is fejtette, hogy szerinte mi értendő e terminus alatt (Hlbocsányi 2012: 43.). A kérdéses „klánok” — a Schosbergerek és a Kohnerek — sejtetően nem a tradicionális magyar nemesi társadalmat képviselték. Ha azonban a szerző-

cikkben szereplő névsor? Ahogy láttuk, semmiképpen sem a mai fogalmainknak megfelelő családokat. Részben nemzetségeket találunk a listán, részben viszont ezek különböző rangú, illetve különböző időpontokban főnemesi címet vagy indigenátust szerző ágait. („Oly családokra nézve, melyeknek csak egyes ágai birnak örökös joggal, ezen törvényben az ágak is pontosan megjelölendők.”)¹²⁹ Lehetőség kínálkozik azonban arra, hogy ezt a meglehetősen kusza névhalmazt az egymáshoz tartozó ágak összevonásával a nemzetség fenti fogalmának megfelelő módon átstrukturáljuk. Ha így teszünk, akkor összesen 235 főnemesi nemzetséget számlálhatunk össze a törvényben, amelyből 76 nemzetség honosított eredetű volt.

A fogalmi kérdések tisztázása után fontos rögzíteni azt is, hogy a törvényhozók célja nem a korabeli magyar főnemesség számbavétele volt, hanem a főrendiházi tagságra jogosultak listáját kívánták összeállítani. Noha e két csoport igen jelentős mértékben fedte egymást, teljes azonosságról azonban nem beszélhetünk. A problémát a Buttlerek igazolási ügyén keresztül szeretném megvilágítani. 1886-ban ők is beiktatásra kerültek az örökös jogú főrendek közé, amely által „Az 1715. évi CXXXIV. törvénycikkkel becikkelyezett Buttler János Lajos egyenes leszármazói” lehetőséget kaptak a személyes törvényhozói jog gyakorlására. Ezt azonban nem tudták kihasználni, mivel a megnevezett indigenának ekkor már egyetlen élő leszármazottja sem volt. Miután 1901-ben a főrendiház elnöksége konstataulta a szomorú tény, tudniillik hogy „gróf Buttler János Dobóruszkán 1845. évi május hó 3-án fiutódok hátrahagyása nélkül elhalálozván, elhunytával ... [a] gróf Buttler család fiágában a magvaszakadás esete állott be”, annak rendje és módja szerint (a hivatalos lapban való közzététel és hat hónapnyi türelmi idő letelte után) törölték őket a főrendek családkönyvéből.¹³⁰ Ehhez képest új fejlemény volt, amikor gróf Buttler Aladár 1915 őszén azzal a kéréssel fordult a főrendiházhoz, hogy pótlólag iktassák be az 1886. évi VIII. törvénycikkbe néhai édesapja, Buttler Sándor egyenes leszármazóit, azon az alapon, hogy mindketten tagjai voltak a reform előtti főrendiháznak. A kérvényt előzetesen véleményező belügyminiszter álláspontja szerint „úgy a folyamodó, mint édesatyja, csak »per abusus« [visszaélés folytán, jogtalanul] gyakorolhatták annak idején a főrendiházi tagsági jogot, mert annak, hogy ők vagy elődeik valamikor magyar indigenátust, illetőleg magyar grófi rangot kaptak volna, semmi nyoma nincs, az abususból pedig jog nem származhatván, nincs törvényes alap arra, hogy

ket ez a különbségtévesztés motiválta a megszokottól (nemzetség, család) eltérő fogalom használatában, akkor Kövér és Hlbocsányi „klánja” aligha feleltethető meg annak, amit Fügedi Erik értett e kifejezés alatt. Vagyis egy újabb jelentéssel gazdagították e fogalmat.

¹²⁹ 1885: VII. tc. 23. §

¹³⁰ MNL OL R 64 9. tétel C. 362–363.

gróf Buttler Aladár családja az örökös tagsági joggal bíró főrendi családok közé pótlólag becikkelyeztessék”. A belügyminiszter tehát a magyar főnemességhez való tartozástól tette függővé az örökös jogú főrendiházi tagságot. A főrendiház igazoló bizottsága azonban árnyaltabban közelítette meg a kérdést. Az ő véleményük az volt, hogy az 1885. évi VII. törvénycikk „semmi támpontot se nyújt arra a magyarázatra, hogy a törvényhozás a jogosultság tekintetében egyéb kritériumokat is kívánt volna felállítani, mint azt, hogy valamely család királyi meghívólevél, illetőleg a főrendiház részéről való igazoltatás alapján tényleg benne volt-e a reform előtti főrendiházban”. Noha gróf Buttler Aladár valóban nem leszármazottja az 1715-ben honosított Jánosnak (amit egyébként ő maga sem állított), de a reformot közvetlenül megelőzően a főrendiház tagja volt, s ebből következően kérelmét az igazoló bizottság indokoltan és jogosnak fogadta el.¹³¹ Összegezve: az 1886. évi VIII. törvénycikkben olyan nemzetségek is előfordulhatnak, amelyek bár örökös jogon tagjai a főrendiháznak, de nem tartoznak a közjogi értelemben vett magyar főnemességhez. Erre rögtön egy példát is hozott a fenti ügyben nyilatkozó igazoló bizottság: „Be van pl. cikkelyezve az 1886 : VIII. t.-cikkbe a báró Apfaltrern-család is, melynek honfiúsításáról, illetőleg magyar báróságáról semmi adat sincs”.¹³² A Buttlerek becikkelyezése végül – ekkor már 1917 tavaszát írták – több, időközben újonnan jogosultságot nyert személyhez hasonlóan elmaradt. Az ő esetük egyúttal egy másik problémára is rávilágít. Nevezetesen arra, hogy több-kevesebb idő óta kihalt nemzetségek és főnemesi ágak szintén előfordulhatnak az 1886-ban törvénybe iktatottak névsorában. Ezek egy részét (báró Rosenfeld †1823., gróf Buttler †1845., báró Izdenczy †1868., báró Szepessy †1882., báró Prandau-Hillebrand †1885.05.23.) idővel felfedezték és törölték a főrendek családkönyvéből.¹³³ Mindenesetre figyelemmel kell lenni erre a szempontra is.

Szerencs János főtitkár 1900-ban úgy emlékezett vissza a főrendiházi reform elfogadásának időszakára, hogy „Az akkori sajátságos viszonyok és körülmények a törvényjavaslatok szerkesztésére befolyó, lázat sietséget és fokozott gyorsaságot idéztek elő és így könnyen megérthető, hogy mindkét törvényben bizonyos hiányok és hézagok igen élénken váltak érezhetőkké”.¹³⁴ Talán ennek a kapkodásnak tudható be az is, hogy a magvaszakadt főnemesi ágak becikkelyezése mellett másokat viszont kifelejtettek a főrendek lajstromából. Így 1896-ban pótlólagos felszólalás alapján került törvénybe iktatásra a báró muraniczi Horváth nemzetség és a Thoroczkayak

¹³¹ Főrendiházi Irományok 1910–1918. 23. kötet, 512–514. 1428. szám

¹³² Főrendiházi Irományok 1910–1918. 23. kötet 513. 1428. szám

¹³³ MNL OL R 64 9. tétel C. 352., 354., 362., 369., 382.

¹³⁴ Szerencs 1900–1907: I. évfolyam III.

bárai ága.¹³⁵ Ugyanakkor Szerencs az 1885-ben megjelent Magyarország és Társországainak főrendei című munkájában 63 olyan grófi és 60 bárói indigena nemzetséget tartott számon, „a melyeknek életben létéről biztos tudósítás beszerezhető nem volt”, azonban a „felsorolt családok férfi tagjai, ha a törvényes kort elérték vagy törvényesen nagykorúsítottak, kegyelmes királyi meghívó nyeréséhez jogosítvák” volnának.¹³⁶ Mindezek mellett – habár egyébként magyar főnemeseek voltak – magától értetődően nem szerepelnek a főrendiházi tagok között azok az indigenák sem, akiket annak idején kifejezetten ülés és szavazati jog nélkül honosítottak.¹³⁷ Végül figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a kérdéses törvény (elvieken legálábbis) az 1886. év elejének megfelelő állapotok szerint készült el,¹³⁸ nekünk viszont a főrendiházi reform mint természetes korszakhatár idejére vonatkozó adatokra van szükségünk.

A fentiekből következően a magyar főnemességhez tartozó nemzetségek 1885. tavaszi listájának prezentálásához az 1886. évi VIII. törvénycikket, más forrásokkal egybevetve és kiegészítve, az említett pontokon korrigálni szükséges.

¹³⁵ 1896: XXXI. tc.

¹³⁶ Szerencs 1885: 91–94.

¹³⁷ Az országgyűlés általi honosítások három évszázados történetében mindössze 13 személynél említik a törvények (1715: CXXX. tc., 1723: CXXIII. tc., 1723: CXXIV. tc., 1729: XLVI. tc., 1840: XLVI. tc., 1840: XLVII. tc.) a diétákon való személyes részvétel jogát. A gyakorlatban azonban azok is megjelenhettek, akiktől honosításuk alkalmával nem tagadták meg ezt a jogot. A főrendiházi reform végrehajtását előkészítő 21 tagú bizottság szerint „A mi a honfűsítettakat illeti, törvény alapján csak azon családok tarthatnának igényt a jegyzékbe való felvételre, melyeknek honfűsítése az ülés és szavazati jog becikkelyezése mellett történt. Azonban királyi kegyelem folytán számosan nyertek meghívót az ülés és szavazati jog külön becikkelyezése nélkül honfűsítettak sorából is, sőt egyes családok meghívására rendszeres gyakorlat fejlett ki. A hazai jogfejlődésben pedig a szokás törvényerővel bírván, a rendszeres meghívások folytán ezen családok jogosultságát kétségbe vonni nem lehetet” (MNL OL K 587 1. csomó – A. 1–2.). Velük szemben 1840-ben 17 személytől (14 nemzetségtől) *expressis verbis* megtagadták a személyes törvényhozói jogokat (1840: XLIX. tc., 1840: LI. tc., 1840 : LIII. tc.).

¹³⁸ A névsort is érintő utolsó módosítást 1886. február 24-én hajtották végre a törvényjavaslat szövegén (Főrendiházi Irományok 1884–1887. 4. kötet, 43–46. 252. szám).

Probléma	Megoldás
A törvényben felsorolt nemzetségek vagy főnemesi ágak között olyanok is lehetnek, amelyek nem tartoznak a közjogi értelemben vett magyar főnemességhez.	A névsort összevettem az 1885 tavaszát megelőző főnemesi rangemelésekkel, amely által kiszűrhető volt, hogy kiknek nincsen magyar főnemesi múltjuk. (Az indigenák esetében feltüntetésre kerültek a honosítási törvénycikkek, ezért velük kapcsolatban nincs szükség ilyen vizsgálatra.)
A névsorban előfordulhatnak fiágon kihalt nemzetségek is.	A főrendek családkönyvének utólagos magvaszakadási bejegyzései mellett fontos forrást jelentettek Szerencs János főrendiházi évkönyvei, amelyek terjedelmes (bár nem mindig pontos) listát közölnek az 1885 előtt és után kihalt főnemesi nemzetségekről. ¹³⁹ Emellett természetesen a genealógiai szakirodalomra is támaszkodhattam.
A névsor hiányos, nem minden élő magyar főnemesi nemzetség szerepel rajta.	Az 1886. évi VIII. törvénycikk kiegészítése ¹⁴⁰ kívül áttekintettem azokat a tematikus genealógiai kézikönyveket, amelyek kifejezetten a magyar(országi) főnemességre specializálódtak. ¹⁴¹ Figyelemmel kellett lenni azokra a nemzetségekre is, amelyek 1885 tavaszán még életben voltak, de 1886 elejére már kihaltak, és ennek köszönhetően hiányoznak a törvényből.
A korabeli viszonyok között számos indigena nemzetség esetleges életben létéről nem lehetett megbízható információhoz jutni. Ezek hiányoznak az 1886. évi VIII. törvénycikkből.	A Szerencs János által közölt névsorban felsorolt honosítottakat átvizsgáltam a (manapság gyakran már kereshető formában is rendelkezésre álló) genealógiai szakirodalom és a különböző internetes adatbázisok alapján. A biztosan életben lévőket felvettem a magyar főnemességről készülő listára.
A törvényben nem szerepelnek azok az indigenák, akiket annak idején törvényhozói jogok nélkül iktattak be a magyar főnemesség soraiba.	Amennyiben a főrendiházi reform idején rendelkeztek élő leszármazottakkal, akkor figyelembe vettem ezeket a honosított nemzetségeket is. Ehhez szintén a genealógiai szakirodalom volt a segítségemre.

5. ábra

Az 1886. évi VIII. törvénycikkekben közölt „családok” névsorán végrehajtott korrekciók az élő főnemesi nemzetségek megállapítása érdekében

¹³⁹ Szerencs 1900–1907: I. évfolyam 384–409., II. évfolyam 407–433, III. évfolyam 607–634.

¹⁴⁰ Minden országgyűlés utolsó ülészakában a belügyminiszternek törvényjavaslatot kellett előterjesztenie az időközben örökös jogú főrendiházi tagsággal felruházott nemzetségek becikkelyezéséről (1886: VIII. tc. 4. §).

¹⁴¹ Fejérpataky 1888., Kempelen 1931., Gudenus 1990–1999.

A jelzett módosításokat végrehajtva immáron rendelkezésünkre áll a magyar főnemességhez tartozó nemzetségek száma és konkrét névsora: 1885. május 20-án (az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakájának berekesztésekor) 268 főnemesi nemzetséggel számolhatunk. Egy-egy nemzetség azonban több, sokszor más-más időpontban felemelkedett, eltérő főnemesi rangfokozatot viselő ággal is rendelkezhetett. A Kemény nemzetség tagjai például nem kevesebb mint 9 esetben részesültek ezen uralkodói kegyben: 1698-ban Kemény János, László és Simon testvérek bárói, 1744-ben László grófi, 1755-ben Boldizsár, Ferenc és György testvérek bárói, majd 1804-ben Sámuel, 1808-ban pedig Farkas grófi címet szerzett.¹⁴² De hasonló helyzetre az indigenák között is találhatunk példát: a cseh származású Kinskyek közül 1687-ben Ferenc Uldarik, 1723-ban Ferenc Ferdinánd és 1741-ben Fülöp József került Magyarországon honosítottként becikkelyezésre.¹⁴³ Mivel a magyar főnemességet nem általánosságban a nemzetség egésze, hanem mindig egy-egy konkrétan megnevezett személy, valamint (az esetek döntő többségében) annak egyenes és törvényes leszármazottai kapták, ezért a kérdés pillanatnyilag az, hogy az idők folyamán főnemesi címet vagy indigenátust szerzők közül kik azok, akiknek a leszármazottai megélték a főrendiházi reform idejét? Ennek feltérképezéséhez egyenként megvizsgáltam a kijelölt 268 nemzetséget, pontosabban szólva az ezekhez kapcsolódó főnemesi rangemeléseket, honosításokat, és a genealógiai szakirodalom segítségével¹⁴⁴ meghatároztam az aktuálisan élő főnemesi ágait.¹⁴⁵

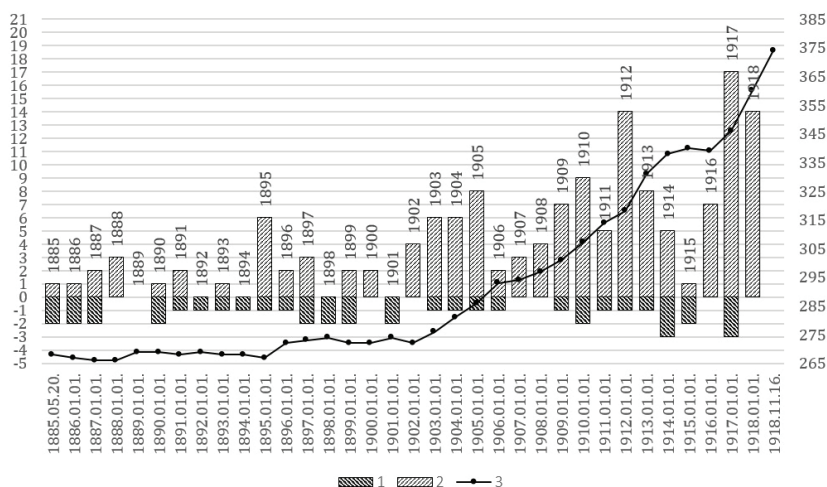
Ebből kiindulva tehát, a későbbi rangemeléseket és a nemzetségek esetleges kihalását nyomon követve, hosszabb távon is meghatározható az élő magyar főnemesi nemzetségek száma.

¹⁴² Gudenus 1990–1999: II. 50., Illéssy–Pettkő 1895: 264.

¹⁴³ 1687: XXVII. tc., 1723: CXXIV. tc., 1741: LXVIII. tc.

¹⁴⁴ Lásd a 148. lábjegyzetet!

¹⁴⁵ A 268 nemzetségnek összesen 334 élő főnemesi ága volt, azaz ennyi rangelésben, illetve honosításban részesült személy leszármazottairól van szó. (Nem kizárva annak a lehetőségét sem, hogy a főnemesi ág alapítója adott esetben még maga is életben volt ekkor.) A legtöbb ággal a Festeticsek büszkélkedhettek 1885-ben: ők 6 főnemesi rangra emelt személytől származtak. A Bethlen nemzetség 5, a Bánffy, Esterházy és Haller 4-4, a Csáky, Jeszenszky, Kemény, Majthényi, Pálffy, Pongrácz, Radvánszky, Uray és Vay 3-3, míg további 29 nemzetség (köztük 8 indigena) 2-2 főnemesi ággal rendelkezett.

6. ábra

A magyar főnemesi nemzetségek száma (1885–1918)

(1) Kihalt nemzetségek

(2) Új (még jelen nem lévő) nemzetségek

(3) Élő nemzetségek

A fenti vonaldiagram az élő főnemesi nemzetségek számának alakulását ábrázolja az 1885. május 20. és 1918. november 16. közötti időszakban, a kezdő és a záró időpont kivételével mindig az adott év január 1-i állapotot figyelembe véve (jobb oldali tengely). Emellett az oszlopdiagramok révén feltüntettem azt is, hogy a vizsgált évek folyamán hány nemzetség tűnt el kihalás miatt a főnemesség aktuális állományából, illetve mennyien léptek be újonnan ebbe a körbe (bal oldali tengely). Az élő nemzetségek diagramjának vonalvezetését az utóbbiak egyenlege határozza meg: 1885 tavaszán, ahogy láttuk, 268 nemzetség tagjaiból állt a magyar főnemesség. A 6. ábra alapján megállapítható, hogy a korszak első felében az újonnan belépők még alig tudták ellensúlyozni az időközben bekövetkezett kihalásokat. 1902-től kezdve viszont a nemzetségek görbéje meredeken emelkedésnek indult, s végül 1918 végére 374-re (139,6%) emelkedett az élő főnemesi nemzetségek száma. Ebből 25 nemzetség, amelynek ekkorra már fiágon magvaszakadt, az utolsó női tagjaival volt jelen a magyar főnemességben.¹⁴⁶

¹⁴⁶ A 374 nemzetség ekkor 498 élő főnemesi ágat számlált. A legtöbb ága még mindig a Festicseknek volt, akik – a hercegi cím megszerzése (1911) után – 7 főnemesi rangra emelt személytől származtatták magukat. A Mailáth nemzetség 6, az Ambrózy és Bethlen 5-5, a Bánffy, Esterházy, Gutmann, Hatvany–Deutsch, Lónyay, Majthényi, Nyáry (nyáregyházi) és Pongrácz

A magyar főnemesség tagjainak száma (1885–1918)

A korábbi szakirodalomban közölt adatok kétes megbízhatósága mellett elmondható az is, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló munkák csak a nemzetségek (családok) szintjéig jutottak el a dualizmus kori magyar főnemesi társadalom számszerű jellemzésében. A továbblépést innen a személyi szinten végzendő kutatások jelentik, mégpedig nem pusztán néhány példa vagy mintavétel alapján, hanem bevonva lehetőleg a teljes sokaságot a vizsgálatokba.¹⁴⁷ E kutatás alapjának megteremtéséhez 1885. május 20-i eszmei időponttal egyfajta „népszámlálást” hajtottam végre a magyar főnemesség körében, vagyis összegyűjtöttem és adatbázisba rögzítettem a 268 nemzetség 334 főnemesi ágának valamennyi olyan tagját, akiket az említett napon életben találtam. Ezt követően a természetes szaporodás/fogyás, valamint az újabb rangemelések hatására kívülről beáramlók figyelembevételében kiegészítettem az adatbázist az 1918. november 16-ig tartó időszakra vonatkozó adatokkal.¹⁴⁸

4-4, további 25 nemzetség 3-3, 31 nemzetség pedig 2-2 főnemesi ággal bírt.

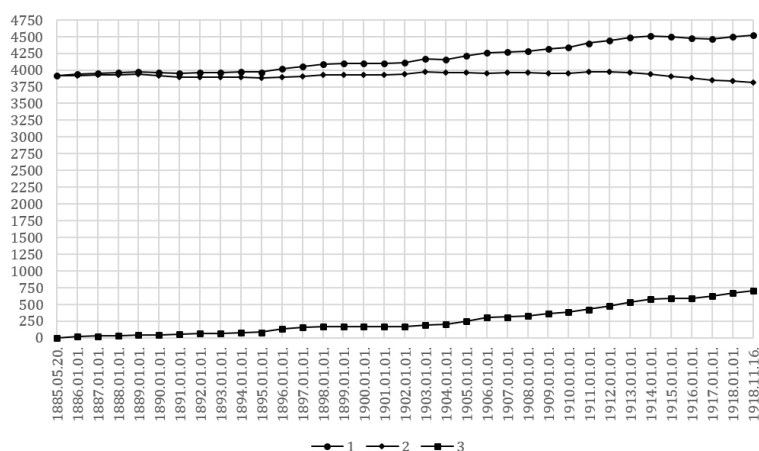
¹⁴⁷ Ennek szükségességét már Vörös Károly is felvetette a főrendiház reformjáról írt tanulmányában: „első feladatként a főnemesség mindenkori teljes létszámának megállapítása áll előttünk. (...) a kutatásokat 1885 és 1914 között a főnemesség lehetőség szerint minden 24 évnél idősebb férfitagjára vonatkozóan el kellene végezni” (Vörös 1987: 405.).

¹⁴⁸ Adatbázisomban rögzítésre kerülnek a begyűjtött adatok forrásai is, így szükség esetén ezek visszakereshetők. Az adatgyűjtés irányának érzékeltetése végett általánosságban az alábbi munkákat szeretném kiemelni:

- 1) Genealógiai kézikönyvek, sorozatok: Bőjthe 1891., Fejérpataky 1888., GA-F 1848–1942., GA-G 1825–1941, GHdA 1951–2015., GTdAHÖ 1905–1913., Gudenus 1990–1999., Gudenus 2010., Kadich–Blažek 1899., Kempelen 1911–1932., Kempelen 1937–1939., Kneschke 1859–1870.; Kővári 1854., Lendvai 1896–1905., Meraviglia–Crivelli 1886., Nagy 1857–1868., Pálmay 1900., Pálmay 1901., Pálmay 1904., Schönherr 1905., Szluha 2005., Szluha 2007., Vásárhelyi–Szluha 2005–2013.
- 2) Lexikonok, almanachok, névtárak: ADB 1875–1912., Bona 2005., Bölöni–Hubai 2004., Gerő 1938., Hellebronth 1939., Markó 2000., MÉL 1967–1994., MZSL 1929., MKL 1993–2010., MNL OL R 64 9. tétel C., NDB 1953–2010., Országgyűlési Almanach 1884–1910., ÖBL 1993–2015., Pálmány 2002., Pálmány 2011., Schmidt–Brentano 2007., Szerencs 1900–1907., Szinnyei 1891–1914., ÚMÉL 2001–2007., Wurzbach 1856–1891.
- 3) Egyéb genealógiai munkák: Merényi-Metzger 1997., Merényi-Metzger 1998a., Merényi-Metzger 1998b., Merényi-Metzger 2011a., Merényi-Metzger 2011b., Merényi-Metzger 2013., Merényi-Metzger 2016.
- 4) Gyászjelentések gyűjteménye: OSZK FM8 / 35797
- 5) Napilapok, folyóiratok halálozási rovatai
- 6) Internetes genealógiai adatbázisok: <http://familysearch.org/>, <http://geneall.net/>, <http://www.genealogieonline.nl/>, <http://genealogy.euweb.cz/>, <http://www.geni.com/>, <http://www.genealogieonline.nl/>

A kutatás kezdő és végpontja között összesen 6877 magyar főnemes személyt regisztráltam az adatbázisomban. Ebben a számban éppúgy benne foglaltatik az 1885. május 21-én elhunyt gróf Kaunitz Ferdinánd, mint az 1918. november 13-án született gróf Teleki Emanuela. Az adatgyűjtésem fő szempontja tehát az volt, hogy a kérdéses időszakon belül *valamikor* életben legyen az illető. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a főnemesség létszámáról közölt adatok egy minimális értéknek tekintendők. A számok mögött minden esetben konkrétan beazonosított emberek állnak, viszont sejtetően nem teljesek a forrásként felhasznált genealógiák. A csecsemő- és kisgyermekkorban elhunytak esetében legalábbis egészen biztosan ez a helyzet. Az összegyűjtött személyi körhöz számos egyéb információ csatlakozik. A születésre és halálzásra vonatkozó alapadatokon (időpont, helyszín) kívül a házasságkötésre, a főrendiházi tagságra és a földbirtoklásra fókuszáltam az eddig elvégzett kutatás során.

Az alábbi diagramon az említett szempontok szerint összeállított adatbázis alapján került ábrázolásra a magyar főnemesség létszámának 1885–1918 közötti alakulása.

7. ábra

A magyar főnemesség tagjainak száma (1885–1918)

- (1) A magyar főnemesség létszáma
- (2) A főrendiházi reform előtti időből származó rangok tulajdonosai
- (3) A főrendiházi reform utáni időből származó rangok tulajdonosai

www.macse.org/society/gudenusadattar.php, <http://www.myheritage.com/>, <http://www.wikipedia.org/>, <http://www.worldvitalrecords.com/>

- 7) Egyéb, genealógiai adatokat is tartalmazó szakirodalmi munkák: Agstner 2003.; Bácskai 1989.; Gócsáné 2012.; Haraszi–Antall–Gedai 2004.; Hlbocsányi 2012.; Horánszky 2000.; Konrád 2014.; Kövér 2002a.; Kövér 2002b.; Kövér 2014.; Somogyi 2006.

A reform előtti főrendiház utolsó ülésének napján 3913 főből álló magyar főnemesség tagjainak száma, részint a természetes szaporodás, részint az újabb rangemelések következtében 1918 végére 4515 főre (a kezdeti létszámhoz képest 115,4%-ra) emelkedett. A 7. ábra tanúsága szerint azonban e két tényező közül az újonnan belépőknek és azok leszármazottainak köszönhető ez a szaporulat. (A rangemelésben részesült személyek, valamint azok aktuálisan élő egyenes és törvényes utódai a főnemesi cím adományozásának évét követő adatpontban jelennek meg először a diagramon.) Ha ugyanis kizárólag a reformot megelőző időszakban keletkezett főnemesi címmel rendelkezőket tekintjük, akkor egy sokáig stagnáló, majd a korszak vége felé már határozottan fogyásba forduló csoportot látunk. Esetükben a visszaesésekkel tarkított görbe 1911-ben vette fel a legmagasabb értéket (3977 fő). Ettől kezdve folyamatosan csökkenő tendenciát mutatva, 1918 novemberének közepén már csak 3812 személy (97,4%) tartozott hozzájuk. Amennyiben tehát a főrendiházi reform után egyáltalán nem adományoztak volna további főnemesi címeket, akkor a természetes fogyás dominált volna a magyar főnemesség létszámának alakulásában.¹⁴⁹ Ám a 232 új főnemes és ezek leszármazottai (összesen 703 személy) végül is pozitív irányba befolyásolták a tényleges demográfiai folyamatokat. Ugyanakkor mindez arra is rámutat, hogy a századforduló után egyre bőkezűbben osztogatott főnemesi címek (1. ábra) és rohamosan szaporodó főúri nemzetségek (6. ábra) ellenére az újonnan érkezettek még a korszakunk végén is csak elenyésző részét (15,6%-át) tették ki a magyar főnemesség személyi állományának. Ezen belül kell értelmeznünk a csekély, vagy éppenséggel semmiféle nemesi múlttal sem rendelkező parvenü főnemesek első ránézésre látványosnak tűnő előre törését (3. ábra).

¹⁴⁹ A magam részéről tehát árnyalándónak tartom Kaposi Zoltán megfogalmazását, aki szerint „A 18–19. században a hazai arisztokrácia gyorsan szaporodott. A magas születési szám, s az átlagost jóval meghaladó közegészségügyi és fogyasztási lehetőségek miatt a familiák létszáma gyorsan bővült” (Kaposi 2014: 168.). A szaporodás, ahogy a 7. ábrán is látható, sokkal inkább a kívülről beáramlóknak volt köszönhető.

A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér (1885–1918)

Az általam vizsgált időszak során három alkalommal tartottak népszámlálást Magyarországon: a polgári népesség létszáma 1890-ben 17 349 398, 1900-ban 19 122 340, 1910-ben pedig 20 744 744 fő volt a magyar Szent Korona országainak területén.¹⁵⁰ Ehhez viszonyítva a 7. diagram megfelelő adatpontjait,¹⁵¹ az ország lakosságának mindhárom évben nagyjából a 0,02%-át tették ki a magyar főnemességhez tartozó személyek. Vagyis, ha pusztán a tagjainak számát nézzük, akkor egy szinte észrevehetetlen társadalmi csoportról van szó. Ráadásul a vizsgált főnemeseek egy része a valóságban nem is Magyarországon, hanem az ország határain kívül élte a mindennapjait. A külföldön való tartózkodás és az idegen állampolgárság vélelmezése rendszerint az indigenákkal kapcsolatban merült fel a kortársakban.¹⁵² Az alábbiakban ezt a közheleszerű megállapítást szeretném valamelyest árnyalni.

¹⁵⁰ Népszámlálás 1893. 1. rész 30*; Népszámlálás 1902–1909. I. kötet 1*; Népszámlálás 1912–1920. 1*

¹⁵¹ A népszámlálásokat az adott tárgyév december 31-i eszmei időponttal hajtották végre, ezért a következő év január 1-i adatokkal számoltam. A kis különbségek miatt ennek egyébként nincs befolyása a végeredményre.

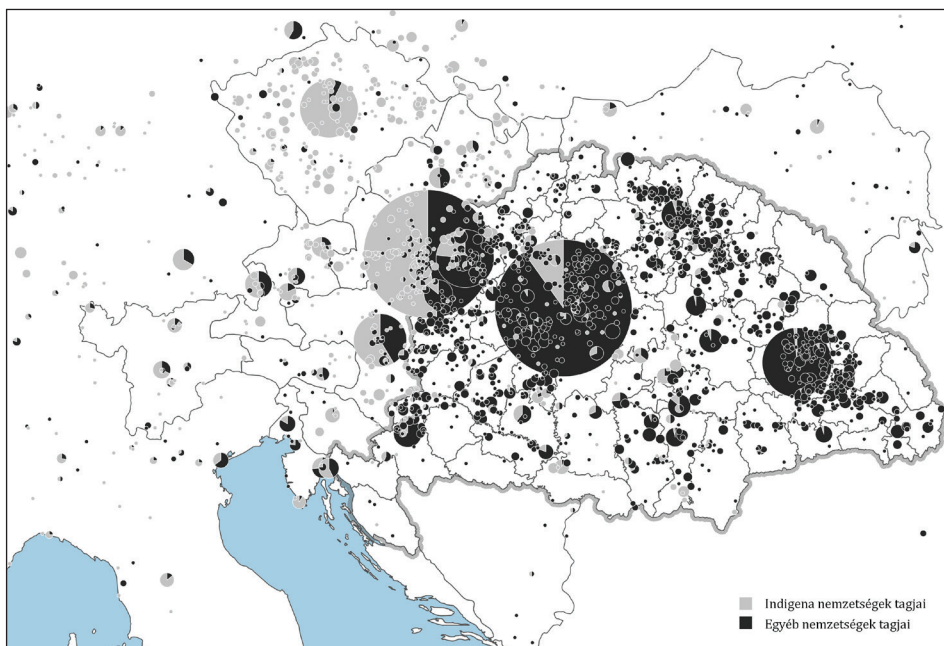
¹⁵² A főrendiház reformjára irányuló, Tisza Kálmán miniszterelnök által 1884. október 20-ra datált törvényjavaslat 2. §-a szerint „Azon magyar indigenátussal bíró főrendi családokra nézve, melyeknek tagjai a mellett, hogy a magyar főrendiházban jogosultak voltak, akár születésnél fogva, akár más módon egyszersmind a monarchia másik állama urakházában is birhattak üléssel és szavazattal, megállapítatik, hogy ha ... vagyoni képesítéssel a magyar korona országaiban fekvő földbirtokuk után birnak, a magyar felsőházban, jogukat azon esetben gyakorolhatják, ha az iránt, hogy ezen jogot kizárólag a magyar felsőházban akarják gyakorolni, a 24 évet meghaladotak az 1885-ik évi július 1-éig, a fiatalabbak pedig 24-ik évök betöltése után 6 hónap alatt a magyar kir. miniszterelnökhöz intézendő nyilatkozatot tesznek” (Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 134. 25. szám). A képviselőházi vita ide kapcsolódó részét a függetlenségi Irányi Dániel tematizálta: feltételezve, hogy az indigenák többsége osztrák kötődésű személy, félelmének adott hangot abban a tekintetben, hogy az illetők vajon hogyan szavaznának egy Ausztria és Magyarország közötti konfliktus esetében. A felszólalások jól rávilágítanak arra, hogy az ellenzéki képviselők hogyan képzelték el a „típus” indigenát – akitől megóvándó lenne a magyar törvényhozás. Eszerint az indigena „nem e hazában született, nem itt növekedett, ... a külföldön lakik, ... a magyar nyelvet, az állam nyelvét nem ismeri és nem ismeri az ország szükségait, nem ennek a nemzetnek óhajátait, vágyait” (Irányi Dániel). „Betolakodó” (Orbán Balázs). A „legnagyobb részük olyan, hogy az egész család századok óta ezen országgal semmi összeköttetésben nincs; távol élnek, ... szívben, érzésben, szokásaikban és mind abban, a mi az állampolgárt alkotja,

A magyar főnemességhez tartozó személyek lakóhelyéről és állampolgárságáról, ezek központi nyilvántartásának korabeli hiánya miatt, nem lehet átfogó képet adni. Az emberi élet főbb állomásainak helyszíneit térképre vetítve azonban lehetőség kínálkozik arra, hogy közvetett módon tájékozódást nyerjünk a magyar főnemesség által belakott földrajzi térről. Ehhez az 1885 és 1918 közötti időszakban életben lévő 6877 személy születési, házasságkötési és halálozási adatait használtam fel.¹⁵³ A vizsgált sokaság 92,1%-át tudtam legalább egy településhez kapcsolni.¹⁵⁴ Ez összesen 1950 különböző helységet jelent. Az alábbi térképen szereplő kördiagramok az adott településhez kötődő főnemes személyek számával arányos területűek. A diagramokon belül szürke színnel jelöltem az indigena, feketével pedig a többi magyar főnemesi nemzetség tagjainak arányát.

tőlünk idegenek” (Szilágyi Dezső). Az ehhez hasonló idézetek sorát lehetne még folytatni, de talán ennyi is elegendő annak illusztrálására, hogy a felszólalók képzeletében az indigenák alapvetően a magyarság érdekeivel kevésbé azonosuló idegenek kategóriájába tartoztak (Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 82. 1882. február 11., 155. 1882. február 14., 365. 1882. február 25.). Abban azonban már nehezebben tudtak megegyezni a képviselők, hogy a nagyszámú indigenát Bécsből szabadították-e ránk, vagy a nemzet nagylelkűségének köszönhető a befogadásuk. Ugron Gábor szerint „A bécsi udvar politikája mindig az volt: Magyarországon nagy aristocrátiát teremteni s ez aristocratia által Magyarországon uralkodni; (...) Midőn azonban látta, hogy az aristocratia, melyet a nemzet testéből vesz, nem akar feltétlen eszközévé lenni arra, hogy Magyarország leigáztassék, akkor behozta az indigenák intézményét, mely egy jól kiszámított csapás volt a magyar nemzet vérkeringésének legerősebb ütőerére”. Mocsáry Lajos viszont úgy érvelt, hogy az ország osztogatta „oly bőkezűen ... hajdanában az indigenátust, [és] nagyon csalódott azon feltevésben, a mi végett tette, hogy tudniillik a hála kötelékével fog sok embert a nemzethez csatolni” (Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 178. 1882. február 16., 364. 1882. február 25.).

¹⁵³ Utóbbi kettőnél csak az 1918. november 16-ig bekövetkezett eseményeket rögzítettem. A később születettek eleve nem képezik részét a vizsgált személyi körnek. Emellett magától értetődően nem mindenki kötött házasságot, számosan viszont többször is frigyre léptek.

¹⁵⁴ Az adatgyűjtés során a születési helyek 84,9%-a, a halálozási helyek 84,3%-a, míg a házasságkötések által érintett települések 86,4%-a került sikeresen feltárára. Egy-egy települést személyenként csak egy alkalommal vettem figyelembe.

8. ábra

A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér egy részlete (1885–1918)

A 8. ábra a magyar főnemesség által belakott földrajzi tér egy részét mutatja meg csupán. Az érintett 1950 településből ugyanis 295 (15,1%) az Osztrák–Magyar Monarchia területén kívül feküdt. A korabeli Európa csaknem minden országa és az Amerikai Egyesült Államok másfél tucatnyi települése mellett olyan egzotikus helyszínek is előfordulnak a listán, mint Bejrút, Kairó, Asszuán, Luxor, Fekete-Afrika kisebb települései vagy Bombay, Sanghaj, Rio de Janeiro. A mellékelt térképre kimetszett területet nézve, az indigenátussal bíró főnemesek valóban a Magyarországon kívül fekvő településeken tűnnek fel túlnyomó részben, azonban korántsem csak ott. És amit talán még kevésbé szokás hangsúlyozni: az egyéb, nem honosított főnemesek sincsenek beszorítva a magyar állam határai mögé. Osztrák–Szilézia kivételével valamennyi örökös tartományban felfedezhetjük a jelenlétüket. Mindehhez hozzá kell még tenni, hogy a Monarchia területén élő főnemesség *egy részét* nem is lehet egyértelműen Magyarországhoz vagy Ausztriához kötni. A térképről ugyan nem olvasható le, de a szakirodalomból ismert, hogy már a 16. század második felében kialakulóban volt egy „nemzetek feletti arisztokrácia” a Habsburg Birodalomban.¹⁵⁵ Lakatos Ernő az 1848 és 1918 közötti időszakra

¹⁵⁵ Pálffy 2010: 129–133.

vonatkozóan így jellemezte ezt a csoportot: „nem volt teljesen lezárt és önálló, hanem egy része a monarchia egyik arisztokratikus rétegének, mert ezzel [a külföldről Magyarországra érkezett feleségekkel] párhuzamosan fordított folyamat is bekövetkezhet. A magyar comtessek elkerülnek az osztrák és cseh kastélyokba. Mindinkább már csak a monarchia arisztokráciájáról beszélhetünk, amely a teljes összeolvadás útján van, nincs nemzethez és néphez kötve. Lassanként népek feletti jellegre tesz szert, hogy a jelen [20.] század elején a széthúzó népi erőkkal szemben jelentse a monarchia egyetlen olyan társadalmi osztályát, amely a birodalmat összetartani igyekezett. (...) Hazájuk a monarchia és uralkodójuk az egyazon személyű Habsburg fejedelem”.¹⁵⁶ Az összkép tehát jóval árnyaltabb annál, mint amit a külföldön élő és a magyarság számára idegen, sőt ellenséges indigenákat fókuszba helyező országgyűlési vita¹⁵⁷ sugall. E kérdéskör vizsgálata olyan komplex és a makro szinttől már elszakadó megközelítést igényelne, amely érintené a magyar főnemesség társadalmi tagolódását, házassági és társas kapcsolatait, történelmi múltját, politikai szerepvállalását – számos olyan területet, amelynek részletes kibontására e tanulmány keretei között nem vállalkozhattam. Azt azonban már most is megállapíthatjuk, hogy az idegen állampolgárság vagy az életvitelszerű külföldi tartózkodás problémája egyáltalán nem tekinthető pusztán az indigenák sajátjának.

Záró gondolatok

Tanulmányomban az elmúlt évek kutatási eredményeit felhasználva igyekeztem a rendelkezésünkre álló szakirodalomnál pontosabb társadalomtörténeti képet adni a dualizmus kori magyar főnemességről, bizonyos esetekben az 1885 és 1918 közötti időszakra fókuszálva. Ezt az időválasztást A főrendiházi reform és a magyar nemesség földbirtokviszonyai címet viselő, 2019 tavaszán sikeresen megvédett doktori értekezésem indokolta.¹⁵⁸ Az ennek írása közben felépített adatbázis azonban kellő alapot biztosít a továbblépéshez, az újabb kutatáshoz is. Jelen tanulmányban több helyen megemlékeztem azokról a problémás kérdésekről, amelyekre pillanatnyilag nem tudok kielégítő választ adni, de érdemesnek tűnnek a további vizsgálatokra, gondolkodásra. És természetesen jó néhány olyan terület van még, amelyet egyáltalán nem is érintettem. Összességében nézve azonban elmondható, hogy a dualizmus kori magyar főnemesség társadalomtörténetének kutatása, akárki is szánja rá magát, immáron az eddigieknél jóval szilárdabb alapokon állva folytatódhat.

¹⁵⁶ Lakatos 1942: 21–22.

¹⁵⁷ Lásd a 152. lábjegyzetet!

¹⁵⁸ Ballabás 2018.